

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Ledenblad van de Vereniging voor

Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

Het dier in de BD

De rol van *het dier* in de BD

Als ambassadeur Dierenwelzijn van Stichting De Vrije Mare heb ik het voorrecht om gastredacteur te zijn van dit themanummer. Ruim tien jaar geleden, ten tijde van de Q-koortsuitbraak, was ik diep geraakt door de grootschalige doding en ruiming van gezonde geiten. Tijdens een tweedaagse verdiepingsbijeenkomst met Marieke de Vrij vroeg ik haar meer inzicht te geven in de betekenis en impact van deze ziekte. De antwoorden die ze vanuit haar geestelijke begeleiding doorkreeg waren duidelijk: "Julie overvragen de landbouwhuisdieren en berokkenen ze veel leed. Dat gaat zijn doorwerking krijgen in het welzijn en de gezondheid van mensen." Ik besloot mijzelf in te zetten voor het welzijn van dieren en daarmee indirect ook voor ons eigen welzijn. Ik leerde om vaker te kijken vanuit het perspectief van dieren zelf, vanuit hun wezenskenmerken en natuurlijk gedrag. Opmerkelijk is dat de vrijgegeven informatie naadloos aansluit bij wat Rudolf Steiner een eeuw geleden al zag.

We vroegen enkele BD-veehouders hoe zij afscheid nemen van hun dieren. Dat gaat met meer emotie gepaard dan ik verwachtte. Uit zelfbescherming wordt het hart tijdelijk gesloten en nemen rationele argumenten de overhand. Dat merk ik ook als begeleider van Collegiale Toetsingsbijeenkomsten waar vanwege economische druk concessies gedaan worden ten aanzien van natuurlijke behoeften en de integriteit van het dier. Ton Baars vertelt hierover vanuit zijn onderzoek en ikzelf vanuit de ervaringen op het bedrijf van mijn ouders.

Het welzijn van het dier werkt ook door in de energetische kwaliteit van vlees en zuivel. Veel psychische problemen en gedragsstoornissen bij mensen hebben een relatie met hoe wij met onze landbouwhuisdieren omgaan. De vraag is of de wetswijziging van de Wet

Dieren die vanaf 1 januari 2023 van kracht wordt, hierin verandering gaat brengen. Dieren mogen vanaf die datum geen pijn en ongemak meer hebben in hun hok, stal of kooien en moeten hun natuurlijke gedrag kunnen vertonen. Betekent dit het einde van de intensieve veehouderij? En ligt hier voor BD-veehouderijen een unieke kans om gidsbedrijf te zijn voor een toekomstbestendige veehouderij?

Dat brengt ons bij de vraag hoeveel plaats er nog is voor dieren op biodynamische bedrijven, in tijden dat steeds meer mensen kiezen voor een vegetarische of vegan levensstijl. Volgens Rudolf Steiner is een bedrijf alleen gezond met mest van eigen dieren, maar hij zei ook dat plantaardige voeding een steeds groter aandeel van ons menu gaat worden. In dat geval zijn minder dierlijke producten nodig en dus minder vee, wat aansluit bij de noodzakelijke inkrimping van de Nederlandse veestapel vanwege het stikstofoverschot. Kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw zijn de nieuwe toverwoorden. Overigens zijn dit voor BD-bedrijven altijd al belangrijke uitgangspunten geweest. We gaan op bezoek bij vegan boerderij Zonnegoed en bij gemengde boerderij Gaos, waar dieren niet weg te denken zijn.

Op andere BD bedrijven zie je dat boerderijdieren ook worden ingezet als grazers in natuurgebieden en als 'therapeuten' op zorgboerderijen. Is de betekenis van dieren op BD-bedrijven aan het verschuiven?

Wim van Oort,
themaredacteur,
DierenPerspectief.nl

Bij anders doen hoort anders denken | 12

BD-JONG ontmoet de koe en zichzelf | 16

Veganistisch èn biodynamisch? | 18

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

- 4 BD-imker en BD-hovenier Kees Dekker over bijen
- 8 De therapeutische waarde van dieren
- 11 De Composthoop - Column Kalle
- 12 Dierintegriteit - Ton Baars en Wim van Oort
- 16 BD-JONG: De reizende Landbouw cursus
- 18 Veganistisch èn biodynamisch. Kan dat?
- 22 VLEES met of zonder levenslust?
- 25 Dierentolk Piek Stor tolkt stieren
- 26 Systemische dierop stellingen - Wim van Oort
- 28 Levenseinde van een boerderijdier
- 32 Kort & Goed
- 36 Agenda
- 36 Nieuws uit de BD
- 38 BD-Vereniging in 2021 - Jaarverslag
- 43 Ledenservice

Nieuw & vertrouwd

Als nieuwe redactie hebben we Dynamisch Perspectief op enkele plekken vernieuwd, al houdt het blad haar vertrouwde uitstraling. Zo zijn er meer vaste rubrieken en staat het verenigingsnieuws nu in het blad, dus niet meer op een losse bijlage. We versterken de link met onze website, die dit najaar geheel wordt vernieuwd. Op bdvereniging.nl/dp-extra plaatsen we extra achtergronden èn reacties die de inhoud van DP bij lezers oproept. Reageren? Mail redactie@bdvereniging.nl

Veel leesplezier namens de redactie,
Ellen Winkel, hoofdredacteur

Honing is een kostbaar geschenk van de bijen

‘Bijen zorgen voor een beschermend energieveld rondom een boerenbedrijf’, vertelt BD-imker en BD-hovenier Kees Dekker. Hilde Paulussen gaat bij hem op bezoek.

| Tekst: Hilde Paulussen

Op een zonnige zondagochtend neem ik de trein naar Heiloo, waar BD-imker én BD-hovenier Kees Dekker woont. Ter voorbereiding heb ik het boek van de Amerikaanse BD-imker Jacqueline Freeman, *Het lied van de Bij*, gelezen. In dit fascinerende boek zijn naast de ervaringen van de schrijfster ook de inzichten van de bijen zelf te lezen, die Freeman door-

krijgt van de bijen (zie pag. 33).

Kees opent de deur met een grote glimlach. In de uren daarna spreken we over de imkerij én over onze liefde voor het groen en de natuur. Ik mag tussendoor met het gezin meelunchen, want we raken maar niet uitgepraat.

Kees, wanneer ben je eigenlijk begonnen met imkeren?

“Op mijn 14e volgde ik samen met een vriendje een cursus imkeren bij de plaatselijke imker. Ik ben van kinds af aan altijd al geïnteresseerd geweest in al wat kruipt, vliegt, zoemt en bloeit. Die cursus imkeren kwam op mijn pad en was een logische keuze. Na de cursus kreeg ik mijn eerste zwerm, zoals dat gaat. Ik begon te imkeren op de reguliere manier, met kasten.” Kees begint daarnaast aan de reguliere opleiding tot hovenier en werkt jaren in dienst van verschillende hoveniersbedrijven. De combinatie van bijen en groen is voor Kees een belangrijke.

Rond 2000 begint er wat te knagen, aan de manier waarop hij de bijen op de reguliere manier behandelt. “Bij de behandelingen met verschillende zuren, om de varroamijt te bestrijden, merkte ik steeds weer op dat de bijen meer dood dan levend uit deze behandelingen tevoorschijn kwamen.” Ook het gebruik van allerlei (inmiddels verboden) spuitmiddelen in het hoveniersvak gaat hem steeds meer tegenstaan.

Naar BD

Kees heeft voor BD gekozen, “uit welzijn voor de bijen. De gangbare weg was een doodlopende.”

Zo'n 25 jaar geleden komt Guurtje Kieft

van de Zonnetuin in Alkmaar op zijn pad. Kees volgt verschillende cursussen bij haar. Guurtje vraagt Kees om haar bijenvolken te verzorgen, wat hij jaren doet, totdat de Zonnetuin sluit. Haar manier van werken heeft enorme invloed, op zijn manier van imkeren én het hovenierschap (Kees is inmiddels al jaren BD-hovenier).

Kees: “Er is sinds kort een nieuwe periode op aarde begonnen en daarmee een nieuwe taak van de mens: als bemiddelaar/verbinder tussen het geestelijke en het aardse.” Daarmee doelt Kees op het gegeven dat er sinds kort andere natuurwezens aan het werk zijn op aarde, de elementwezens van de Christus-orde. Het is de bedoeling dat de mens met deze nieuwe orde van elementwezens samen gaat werken. “In het verleden werd alles voor ons geregeld, dat is nu afgelopen. Het komt er nu op aan dat wij zelf hulp vragen en de samenwerking aangaan. Dat doe ik door mij bewust af te stemmen en dingen te vragen en uit te spreken. Bijvoorbeeld: als ik merk dat een volk op het punt staat zich te delen, dan vraag ik ze of ze me een seintje willen geven als het zover is. Ook vraag ik of de zwerm dan in de eigen tuin wil blijven en laag wil gaan hangen, zodat ik de zwerm gemakkelijk kan scheppen in hun nieuwe korf. Meestal krijg ik het seintje wel door.”

Korven van roggestro

Kees besluit om zijn kasten in te ruilen voor korven. Deze korven vlecht hij zelf van roggestro, dat lang op het land heeft gestaan, zodat het alle seizoenen heeft meegemaakt. “Het onderbrengen in korven heeft een positieve invloed op de bijen. De werkzame

Boven: korf van roggenstro.
Wil je ook leren korfvlechten? Meld je dan aan via hovenierkees.nl/contact

energieën kunnen niet in hoeken komen, daarom is een ronde vorm zeer belangrijk. In vierkante kasten blijven tegenkrachten in de hoeken hangen, deze trekken ziektes aan.” Kees ziet nog veel meer voordelen aan het werken met korven: “Ik ben geen varroamijt meer tegengekomen sinds ik werk met korven. De volken zijn veel rustiger en duidelijk veel gelukkiger in de korven. De bijen krijgen alle ruimte om zichzelf te kunnen zijn. Ingrijpen is niet nodig. Ze mogen zelf hun raten

bouwen zoals ze het nodig vinden (zie foto). Ik werk niet met kunstraten of latjes. Het enige dat ik doe is twee keer per jaar een check, waarbij ik de vloer schoonveeg. Ik heb gemerkt dat hoe meer je de bijen met rust laat, hoe sterker de volken zijn, daar zit een enorm verschil tussen.”

Samenwerking met de imme

We lopen de tuin in, een mooie omsloten tuin met heel veel voorjaarsbloeiers: de laatste sneeuwkllokjes zijn nog zichtbaar, veel krokussen, voorjaarshelmbloemen en ook de eerste wilgenkatjes zijn te zien, waar al de nodige bijen op vliegen. Wilgenkatjes zijn

Bijenvolken zijn
het voorbeeld voor
de toekomstige
samenlevingsvorm van de
mens, zij kijken naar het
geheel, wat het beste is
voor iedereen

belangrijk bijenvoer, begrijp ik van Kees. In de tuin is een prettige en rustige energie aanwezig. Achterin de tuin staat een bijenstal met daarin drie gevlochten korven. Twee korven zijn bewoond. De volken maken een rustige indruk en laten ons zonder problemen heel dichtbij komen, terwijl een aantal bijen bedrijvig af en aan blijft vliegen. “Iedere dag begroet ik mijn bijen, de hoedster van de imme en het lichtwezen van de imme. Contact houden is erg belangrijk, de bijen geven zelf aan of ze op bepaalde dagen wel of niet benaderd willen worden. Ik benut de juiste dagen voor het inbrengen van impulsen. Daarbij werk ik met de BD-

agenda *Het juiste moment.*” (Oorspronkelijk van de hand van Guurtje Kieft, is de agenda in 2022 voor het eerst samengesteld door een werkgroep, onder leiding van de vrouw van Kees, Carolien, en Carmencita de Ruiter.)

Honing

“Honing is duizenden jaren gezien als een kostbaar geschenk van de bijen.” Kees ziet met lede ogen aan dat bij het reguliere imkeren niet het welzijn van de bijen centraal staat, maar de productie van honing. “Suikerwater voeren is ongeveer het slechtste wat je kan doen voor bijen, ze worden er zwak door en ze kunnen het slecht verteren. Het is onnatuurlijk en ongezond.” Een volk heeft ongeveer 2 à 3 kilo honing nodig om de winter door te komen op eigen kracht. Als je al honing afneemt, is de beste tijd het begin van de zomer.

Lantaarntjes in de aarde

Kees ziet een zeer belangrijke taak weggelegd voor bijen (honingbijen en wilde bijen) en andere insecten in de BD-landbouw. Naast bestuiving doen bijen namelijk nog veel meer. Bijen en andere insecten zorgen voor verspreiding van levenskrachten. Tijdens het proces van bestuiving komt er een verbinding tot stand tussen het aardse en het kosmische. Ook zorgen bijen voor een beschermend energieveld rondom een boerenbedrijf, dat ze zelf opbouwen. In dit energieveld worden ook de dieren en mensen meegenomen.

“Wat erg belangrijk is, zijn voldoende drachtplanten. Het is mooi om de interesse te zien in het imkeren, maar het aantal drachtplan-

ten blijft substantieel achter. In wezen zitten we nu al richting overbevolking ten opzichte van het beschikbare aantal drachtplanten. In steden is momenteel meer voedsel te vinden voor bijen in tuinen, dan op het platteland. Voor landbouwbedrijven is het zeer belangrijk het hele jaar genoeg drachtplanten te bieden: in het voorjaar stinzenplanten zoals bosanemonen, daarna paardenbloemen. Paardenbloemen zijn niet alleen belangrijk voor de bijen, het zijn de lantaarntjes onder de bloemen, ze brengen licht in de aarde via hun penwortels. Denk verder aan kruidenrijke graslanden, kruiden, bloeiende heesters op je land. Bij voorkeur biologisch gekweekte inheemse soorten en in genoeg aantallen. Bijen vliegen op één soort tegelijk.”

Wens voor de toekomst

“Mijn wens is dat iedereen liefdevol met bijen omgaat en ze niet als productiedieren ziet. Bijenvolken zijn het voorbeeld voor de toekomstige samenlevingsvorm van de mens, zij kijken naar het geheel, wat het beste is voor iedereen.”

Tips van Kees

- Zet het wezenlijke van de bij op de eerste plaats, niet je eigen belangen als imker
- Grijp zo min mogelijk in. Hoe meer je ingrijpt, in de korven/kasten kijkt, hoe meer onrust je veroorzaakt, hoe slechter dit is voor het welzijn van de bijen
- Kunnen zwermen is belangrijk voor de bestaande koningin, die na de eerste bruidsvlucht binnen blijft en dagelijks duizenden cellen vult met eitjes. Door het uitvliegen komt zij in contact met de zon, waardoor haar vruchtbaarheid een nieuwe impuls krijgt en zij langer door kan gaan als koningin
- Ophouden met gerichtheid op productie
- Bijen hebben een collectief geheugen van de plek waar ze staan, het verplaatsen van volken maakt ze onrustig en gestrest
- Honing is weldadig als je je niet goed voelt, een theelepel is voldoende (koop het bij een BD-imker)

De therapeutische waarde van dieren

Dieren houden cliënten én begeleiders een spiegel voor

Mensen met een lichte lichamelijke of verstandelijke beperking, burn-out of reïntegratietraject vinden op een zorgboerderij een goede bedding om tot rust en bij de kern en bron van hun eigen zijn te komen. Dieren spelen daarbij een belangrijke rol: ze spiegelen karaktereigenschappen die ook in mensen aanwezig zijn. Door op zielsniveau contact te maken met de cliënten en door hun woordeloze 'zijn wat ze zijn' openen ze onbewuste lagen. Wim van Oort vroeg enkele cliëntbegeleiders naar hun ervaringen in de praktijk. | Tekst: Wim van Oort

Meer zelfvertrouwen dankzij geiten en paarden

Peter Lover is al 20 jaar werkzaam op biodynamische zorgboerderij De Klompenhoeve in Egmond aan den Hoef, een onderdeel van zorginstelling Esdégé-Reigersdaal. Een vijfenzeventig-tal cliënten met een licht verstandelijke beperking vindt een dagbesteding op de boerderij bij de verzorging van dieren, zuivelbereiding en werk in de tuin of werkplaats.

Peter: "Ik zie de dieren als essentieel onderdeel van het wezen 'De Klompenhoeve', ze ondersteunen de cliënten én de begeleiders.

Ondanks dat ik uit de bouw kom en mij pas op latere leeftijd geschoold heb in de BD-landbouw, merkte ik al meteen toen ik startte dat het op De Klompenhoeve niet goed zat met de geiten. Er was te weinig aandacht en er werd niet naar ze geluisterd. Als ik er niet was, reageerden ze anders en gaven ze minder melk. Ik maak tijdens het werk altijd contact met de dieren. Na het melken geef ik ze bij het verlaten van de melkstal een aai en bedank ik ze. Ik krijg dan een knuffel terug. Hoe beter dieren in hun vel zitten, hoe meer je ervoor terug krijgt. Door fenomenologisch waarnemen leer je dieren beter aanvoelen."

Ik merkte ook dat er andere dieren bij moesten om het wezen van De Klompenhoeve meer compleet te maken, ook kippen, koeien en varkens

"Ik merkte ook dat er andere dieren bij moesten om het wezen van De Klompenhoeve meer compleet te maken, ook kippen, koeien en varkens. Die hebben elk een andere energie. Geiten zijn vluchtig en uitnodigend in het contact, kippen onderzoekend en territorium afbakenend en koeien maken minder contact, maar stralen al herkauwend rust uit. Zo spiegelt elk dier iets specifiek en cliënten voelen dat aan." "We proberen de dieren een zo natuurlijk

Peter Lover van De Klompenhoeve: "Ik bedank de dieren na het melken. Dan krijg ik een knuffel terug"

mogelijk leven te geven. Pasgeboren lammetjes blijven drie maanden bij de moeder. Je denkt waarschijnlijk 'dat kost melk', maar je krijgt er sterkere en minder stressvolle dieren voor terug. De kippen lopen vrij door de stal en zijn onze natuurlijke vliegenvangers. Vogels, kleine zoogdieren en insecten horen ook bij een evenwichtig Klompen-

hoeve-wezen. We hebben een bijenstal met drie korven en doen aan natuurbeheer op en rond het erf met insectenhôtels, houtrillen, minder frequent maaien, ruige begroeiing en natuurvriendelijke sloten. In vergelijking met de rest van de polder zijn onze sloten met hun glooiende oevers van een uitzonderlijke kwaliteit."

Peter wilde er graag paarden bij, vanwege hun spiegelende vermogen. Sinds enkele jaren heeft de paardenbak een overkapping, zodat de deelnemers er dagelijks kunnen paardrijden, ook in de winter en bij regenachtig weer. "Onze cliënten pakken de energie van dieren snel op omdat ze zich vrij voelen. Ze zijn zo puur en worden niet gehinderd door gedachten. Paarden vervullen daarbij een speciale rol. Ze zijn 'toeschouwend' van aard en hebben het vermogen krachtige signalen af te geven over wat hen wel en niet bevalt. Het is mooi om te zien dat onze cliënten angst overwinnen door een paard te aaien, helemaal Zen kunnen zijn bij het borstelen en zonder schaamte meedansen in de interactie bij het paardrijden. Door het werken met zo'n groot en krachtig dier krijgen de deelnemers meer zelfvertrouwen. Dat is waarvoor ze hier zijn en daar kan ik enorm van genieten. Als je één wordt met je dier hoeft je geen paardrijles meer te krijgen." "De cliënten zijn, naast het rijden, ook verantwoordelijk voor het voeren, weghalen van de mest en het opstrooien van de verblijven. Hierdoor ontwikkelen ze zorgkwaliteiten. Je merkt dat ze door deze verantwoordelijkheden meer zelfverzekerd worden en een andere positie in de maatschappij krijgen. Paarden helpen die kwaliteit te versterken."

De heilzame kracht van koeien

David Borghouts is werkzaam op de biodynamische zorg- en leerboerderij De Noorderhoeve in Schoorl. Er worden dagbesteding en woon-werkplekken geboden aan mensen met een langdurige zorgvraag en jongvolwassenen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

David: "Onze twintig melkkoeien eten en herkauwen tegelijkertijd en nemen daarmee hetzelfde verteringsritme aan. Een ritme dat

op de mensen, die de koeien verzorgen, een heilzaam effect heeft. De verteringskracht van de koe werkt onbewust door op onze spiegelneuronen. Je herkent het misschien: als iemand gaapt of kucht, werkt dat aanstekelijk. Dat gebeurt ook iedere dag in onze stal: de koeien nemen ons mee in hun rust en verteringskracht. Deelnemers die in de donkere wintermaanden gevoelig zijn voor somberte, kunnen hun zware gedachtes beter 'verteren' als ze dagelijks met de koeien werken. Zo helpen de koeien ons de winter door."

David Borghouts van De Noorderhoeve

Zowel kinderen als volwassenen 'spelen' op De Dennenkamp

Het verzorgen van de dieren maakt ook vele gesprekken mogelijk over voeding, seksualiteit, gevaar en pesten

Dieren hebben een vormende en troostende werking

De Dennenkamp is een gemengde BD-zorgboerderij in Rekken. Piet Schagen werkt regelmatig samen met volwassenen met een verstandelijke beperking, maar ook met kinderen en jeugdigen met gedragsproblemen.

Piet: "Vanuit ons antroposofisch mens- en wereldbeeld weten we hoe intens de planten- en dierenwereld met ons zijn verbonden. Wij hebben een grote verscheidenheid aan boerde-

rijdieren: koeien, schapen, varkens, paarden, kippen, hond en katten. Vaak ook jonge dieren. Wij combineren zorg en landbouw met elkaar om die verbondenheid werkzaam te laten zijn. De dieren hebben een vormende en troostende werking op onze zorgdeelnemers. Ze zijn essentieel in deze combinatie. De kinderen en ook de volwassen deelnemers delen veel emoties met de dieren. We waken ervoor dat de emoties te veel worden, dan temperen we die. Het is belangrijk de dieren niet te overbelasten. We stimuleren de eerbied voor alle wezens. Ieder contact en mooie ontmoeting is een puzzelstuk in de eigen biografie van de deelnemers."

"Het verzorgen van de dieren maakt ook vele gesprekken mogelijk over voeding, seksualiteit, gevaar en pesten. De pikorde is zowel in de dieren- als de mensenwereld herkenbaar. Door dit te delen in de landbouw/zorg combinatie gaat daar een vitale genezende werking van uit. In die zin is het therapeutisch, maar het wordt bereikt door met elkaar te 'spelen'. Onbekommerd te spelen op een boerderij!"

En wat zien we hier? Terwijl ik een groepje mensen rondleid, wijs ik altijd even met nadruk op de composthoop.

'Een hoop stront, afval!', roept er iemand.

'Nee', wijs ik de grapjas terecht, 'je moet meer out of the box denken! Hier ligt niet wat je denkt te zien! Hier ligt voor 960 euro aan voedingsstoffen. Dit is stapelbaar zwart goud. De basis van de hele boerderij!'

Terwijl de groep doorloopt om met mijn collega de groentetuin te bekijken, hoor ik de hoop brommen: 'Wat een belediging!'

'Ja', fluister ik zacht, zodat de rest van de groep niet hoort dat ik tegen een composthoop praat, 'ik vond het ook een belediging.'

'Ja, maar ik doelde op jou. Voor 960 euro aan voedingsstoffen! Wat een onzin. Je bent een typische Nederlander: je weet van alles de prijs, maar van niks de waarde!'

'Ik vond mijn vondst al aardig out of the box', mompel ik verlegen.

'Ja, dat is gelijk je valkuil: je laat je veel te veel beperken door die box van jou! In of uit die box: het is nog steeds een box. Je moet niet buiten die box denken, je moet dat hele ding dumpen. Weg met die beperkende schil!'

Ik krijg opeens het gevoel alsof ik al die jaren aan het lijntje ben gehouden. Alsof het idee van 'out of the box denken' alleen een zoetmakertje was om me toch maar aan dat beperkende concept te binden ...

'Verdorie. Ik ben er gewoon ingetrapt!', mopper ik van binnen. 'Maar wat moet ik dan?'

'Je moet leren denken in wonderen', legt de hoop uit.

'Wonderen bestaan niet meer', zucht ik, 'de wetenschap heeft alle wonderen kapot geslagen.'

'Ik mag dan wel een composthoop zijn, maar jij bent de gene met humus in je ogen!', grinnikt de hoop. 'Je kijkt niet goed. Er zouden geen wonderen meer zijn? En de dood dan? Hoe kan een lichaam dat alleen uit materie zou bestaan, opeens stoppen met functioneren en geen hart-long machine krijgt het weer aan de gang?'

'Ja ...', mompel ik, 'zo bezien kun je dat wel een wonder noemen.'

'Mooi! En als we even wat verder kijken: ik ben zelf een wonder! Je bouwt me op uit plantaardig materiaal. Een kenmerk van planten is dat ze géén eigen-warmte hebben, toch? En dan gebeurt het: ik begin warm te worden.'

'Ja, natuurlijk', mompel ik.

'Niks, natuurlijk. Dat is een wonder! Eigen-warmte hoort namelijk bij de dieren thuis! Niet bij planten! Maar terwijl je mij uit planten opbouwt, word ik warm! Ik ben een half dier! Ik mis alleen organen. Maar dat is op te lossen met preparaten. Zie je het wonder?'

'Euh. Ja, ik denk van wel. Is liefde ook een wonder?'

'Ja, natuurlijk! En ook niet te verklaren in het natuurwetenschappelijke kader overigens. Maar je moet niet stoppen bij de liefde. Vriendschap is ook een wonder, baby's zijn een wonder, de zonsopkomst is een wonder, de dauw op de velden is een wonder ...'

Terwijl ik merk hoe alles in me begint te stromen en te borrelen, mompel ik verlegen: 'Het hele leven is een wonder!'

'Goh, je snapt het!' lacht de composthoop, 'wat een wonder!'

De composthoop

Tekst: Kalle Heesen

Hoe kijk je naar natuurlijke veehouderij? Voor veehouderijonderzoeker Ton Baars is het van belang om hierbij de integriteit van het dier voorop te zetten. Maar dat levert ook dilemma's op. Boerenzoon Wim van Oort ziet een parallel met de dilemma's die op zijn ouderlijk bedrijf speelden, dat intensiverde om het hoofd boven water te houden. Hij zag het welzijn van de dieren wegglijden. | Tekst: Ton Baars en Wim van Oort

Waarom de integriteit van het dier zo belangrijk is

Ton Baars: 'Bij anders doen hoort anders denken'

Een BD-veehouder werd ruim 20 jaar geleden bij een excursie geconfronteerd met een moeder, die haar baby op de arm meedroeg: "Waarom konden de kalveren eigenlijk niet bij hun moeder drinken, net zoals zij haar eigen baby voedde?" Een echt goed antwoord had de veehouder niet. Hij had het zo geleerd, iedereen deed het en het was efficiënt. Generaties aan koeien waren al op deze wijze groot-

gebracht. Maar door deze vraag werd hij één van de pioniers die het systeem van 'kalveren bij de koe' mee hielp ontwikkelen. Dit is een voorbeeld van hoe, na verandering van inzicht, je wereld anders is. En niet omdat de wereld veranderd is, maar omdat je innerlijk is veranderd, je relatie tot de wereld. In 2007 heb ik als onderzoeker bij het Louis Bolk Instituut meegewerkt aan het onderzoek The

value of 'naturalness' in organic agriculture. Aan het einde van dit project werd duidelijk, dat je met drie – elkaar aanvullende – brillen naar het begrip natuurlijkheid kunt kijken: geen-chemie, systeem en integriteit.

Drie brillen

Bij mensen die met de 'geen-chemie-bril' naar natuurlijke of biologische landbouw keken, ging het vooral over de afkeer van onnatuurlijke, door de mens in het lab gemaakte chemische stoffen.

Anderen keken meer naar levensprocessen en de ecologie, naar het natuurlijk systeem. Kringlopen en compost waren belangrijk, maar ook begrippen als regulatie en terugkoppeling hoorden hierbij. Niet onbelangrijk was dat de blik verschoof van het bestrijden van plagen en ziekten (end-of-pipe) naar de preventie, het voorkómen ervan door een grotere biodiversiteit op het landbouwbedrijf.

Tenslotte werd over natuurlijkheid gesproken, als 'de eigen aard der dingen', de integriteit van 'de ander' (dus diegene of datgene wat tegenover me staat). Het duidelijkst werd dit uitgesproken als het om onze omgang met dieren ging: hoe groot kan een kudde koeien zijn? Waarom natuurlijke dekking? Waarom grazen koeien, wroeten varkens of scharrelen kippen? Om dit te beantwoorden moest men op zoek naar de vraag naar 'heel-zijn en integriteit', 'respect voor het andere', ook 'het grondrecht van de andere'.

Waar trekt een boer de grens?

Hoe verder je van de natuur afstaat, hoe harder je oordeel lijkt over de landbouw. Waren we in de jaren 1980 nog blij met de eerste

Verdiepen in integriteit helpt om het gesprek te voeren, waarom je een meerprijs nodig hebt voor je BD-product

Ton Baars, senior-onderzoeker
Universiteit Utrecht

biologische melk en een slagerijketen die biologisch vlees aanbood, de huidige consument wordt direct veganist. Niet alleen stedelijke consumenten komen door de afstand stad-platteland in conflict met de boer, ook boeren zelf zijn niet altijd blij met de ingeslagen weg van schaalvergroting, automatisering en intensivering, die soms geen einde lijkt te kennen. Veehouders beleven dagelijks wat leven en dood betekent en moeten keuzes maken, ook in conflictsituaties. Door te handelen maakt een boer keuzes en die worden, naast

de alom aanwezige markt en de prijs die de consument wil betalen, mede bepaald door het bewustzijn rondom natuurlijkheid. Bewust of onbewust speelt integriteit een rol, waar boeren een grens trekken.

Koorddansen als BD-boer

Welk recht heeft de koe? En met welk recht kunnen wij als mens de koe steeds verder degraderen tot een productiedier pur sang? De gangbare melkveehouderij gaat ervan uit,

dat we straks koeien hebben die 20.000 kilo melk per jaar geven, dat is omgerekend ruim twee melkbussen per dag, 300 dagen achter elkaar. Het dier heeft vooral de genetische drang (honger) om aan het voerhek te staan, te herkauwen en melk te maken. Het rantsoen is dan dagelijks gelijk, voerschommelingen schaden de melkproductie. In de melkrobot wordt zij dan drie tot vier keer per dag automatisch gemolken om de druk op de uier te verlichten. Daarmee gaat de koe dezelfde weg als onze kippen en varkens, die ook niet veel anders meer kunnen als groeien en vlees aanzetten of dagelijks een ei te leggen. In het koorddans om een BD-bedrijf te runnen, is het zinvol je te verdiepen in het functioneren van de natuur en de betekenis van het begrip integriteit. Het helpt je andere keuzes te maken, motivaties voor je handelen te vinden en niet onbelangrijk: een gesprek te voeren, waarom je een meerprijs nodig hebt voor je BD-product.

Wim van Oort: 'Ethische grenzen steeds een beetje verlegd'

Waar trekken boeren de grens, is een vraag van Ton. Ik heb die grens zien opschuiven. Mijn ouders hadden een klein gemengd bedrijf met ongeveer 15 koeien, 50 kippen, een tiental zeugen en verder land voor aardappels, granen en veevoergewassen. Een typisch kleinschalig Brabants familiebedrijf. Dat was zestig jaar geleden. Het bedrijf was te klein voor een volwaardig inkomen en de keuze was stoppen of specialiseren plus intensiveren. Dat was voor mijn ouders een megadilemma. Omdat er weinig grond was,

werd op advies van de landbouwvoorlichtingsdienst geïnvesteerd in een varkensstal. De koeien werden verkocht, later ook de kippen. Een concessie, want hun hart lag bij de koeien. Aanvankelijk liepen de zeugen nog buiten in de wei en konden ze volop wroeten en genieten van modderbaden. De zogende zeugen met hun biggen werden binnen gehouden in het stro. Om de lening bij de bank te kunnen blijven aflossen, moesten er meer varkens worden gehouden en werd er weer een nieuwe stal

bijgebouwd. De hokken werden kleiner, hetgeen de voederconversie ten goede kwam, maar door het gebrek aan uitloop en speelruimte ontstond het probleem van staartbijten. Dat werd 'opgelost' door de staarteinden te knippen, een symptomatische 'oplossing' en een verminking van het dier. Het uitmesten was handmatig niet meer te doen en de vloer met stro werd vervangen door mestputten met roosters. Klauwproblemen en kreupel varkens waren het gevolg en door de vrijkomende ammoniak ontstonden er longproble-

men. Daar wist de dierenarts met antibiotica wel raad mee. Het economische rendement kwam steeds meer op de voorgrond te staan, ten koste van het welzijn van de dieren.

Meegezogen in het systeem

Mijn vader werd ten aanzien van de bedrijfsvoering meegezogen in een systeem, waarbij ethische grenzen beetje bij beetje werden verlegd. In de loop der jaren raakte hij geleidelijk aan steeds verder vervreemd van het natuurlijke gedrag en welzijn van de dieren, een sluipend proces. Op een gegeven moment was hij er klaar mee, mede omdat ik er niet voor koos het bedrijf over te nemen. Hij is vroegtijdig gestopt en vrijwilligerswerk gaan doen als nieuwe zingeving, waarbij hij nieuwe talenten ontplooidde. Sinds kort ben ik betrokken als coach bij Collegiale Toetsingsbijeenkomsten. Daar zie ik veehouders worstelen met vergelijkbare dilemma's: "Ik kan geen kalveren bij de koe houden omdat mijn stal zich daar niet voor leent" of "In de fokkerij moet je toch vooral op melkproductie selecteren, want anders red je het financieel niet" en "Met een melkrobot krijg ik meer tijd voor andere zaken, ook al gaat dat ten koste van het directe contact met mijn vee". Ondanks dat de meeste BD-veehouders een goede band met hun dieren hebben, wordt de vraag wat goed voor het dier is liever niet gesteld. Het handelen wordt goedgepraat met rationele argumenten, ondanks dat het hart vaak anders spreekt. Hoe om te gaan met dit dilemma? Het helpt om de 'integriteits-bril' van Ton op te zetten. En consumenten te vragen hun verantwoording te nemen. Goed voedsel heeft een prijs. ^{EW}.

Het verzorgen van de aard van de koe

De koe is een kuddedier

Koeien herkennen elkaar nog tot een groep van 70-100 dieren. Er zijn leiders onder de koeien, die het hoogste in rang staan. Deze rangorde is geen probleem, wanneer je (1) niet te grote kuddes hebt, (2) niet te snelle vervanging hebt met jonge dieren en (3) genoeg plaats hebt om uit te wijken in de stal en de looppaden. Zelfs gehoorde koeien kun je goed houden, als je rekening houdt met de kennis over kuddegedrag. Als je kijkt wat groepen verwilderde koeien doen, dan zondert de moeder zich af van de kudde als de geboorte aanstaande is. Door de afzondering ontstaat er een sterke band tussen moeder en kind, die door de moedermelk bezegeld wordt.

De koe heeft grote voormagen

De voormagen liggen vóór de echte maag. Koeien zijn voorvergisters, paarden hebben geen pens en zijn navergisters van celstof. Koeien ritsen zonder boventanden in korte tijd plukken gras naar binnen, vrijwel zonder te kauwen. Kauwen bij de koe is herkauwen. Dan wordt zo'n 50 tot 60 keer op een spijsbrok gekauwd en verdwijnt het ge-herkauwde voer weer in de pens. Daarom is ruwvoer, langstengelig hooi, vers gras, etc. nodig om de pens gezond te houden.

Fokken met een stier

Vroeger was er nog geen kunstmatige inseminatie (KI). Je nam een stier uit de beste koeien die je zelf op stal had staan en af en toe nam je een stier van de burens. Door een stier-koe verhouding van ca 1 op 10 te kiezen en door elk jaar nieuwe stieren in te zetten en inteelt in de eerste drie generaties te vermijden, kun je door familieteelt je eigen lokale koe fokken, het liefste met meerdere boeren in eenzelfde omgeving.

Koeien hebben hoorns

Vrijwel alle koeien op de wereld dragen hoorns. Hoorns worden doorgaans uitgelegd als wapens: hoe groter, hoe sterker. Hoorns hebben echter vooral een rol in de warmteregulatie en met haar hoge, opgaande, dunwandige hoorns kan een koe in de hitte van de tropenzone warmte verliezen zonder vocht te verliezen. Zo kunnen de hersenen op een constante temperatuur worden gehouden. Binnen Europa vind je een gradatie van grote hoorns (stepperrunderen) via kleinere gekromde hoorns (bij onze koerassen) tot genetisch hoornloze koeien als het noordelijke Fjell-rund. In het noorden is hoornloos natuurlijk. (Lees de mooie FiBL brochure *Bedeutung der Hörner für die Kuh* via [bdvereniging.nl/dp-extra](https://www.bdvereniging.nl/dp-extra))

BD-JONG > De Reizende Landbouwcursus Voelend en dansend ontmoeten we de koe en onszelf

Op vrijdagmiddag 13 mei begon ons avontuur. Er stond ons een toen nog onbekend, inspirerend weekend te wachten. Op een plek waar boer Jan Dirk van de Voort samen met zijn koeien, gezin en personeel de fameuze biologische Remeker kaas produceert. |

Tekst: Sebo de Vries en Teun Kapteijn

Nieuw leven voor BD-JONG

BD-JONG is weer nieuw leven ingeblazen! BD-JONG wil de verbindende factor en facilitator zijn voor jonge mensen met interesse in spiritualiteit en natuur. De herleving van BD-JONG komt voort uit het idee dat de BD-Vereniging – net als de Jeugdsectie van de Antroposofische Vereniging – een ontmoetingsplek voor jonge mensen zou moeten hebben, waar inspiratie en verdieping de grondslag vormen.

Op dit moment vormen Sebo, Walter (beiden afgestudeerd Warmonderhoffer), Eva (met een passie voor BD-landbouw vanuit de Christengemeenschap), Katy (deeltijdstudent Warmonderhof) en Teun (toekomstig Warmonderhoffer) de kern. Samen willen wij onderzoeken welke behoeften er nu leven onder jonge mensen die verbonden zijn met de (biodynamische) landbouw. Ondertussen organiseren wij activiteiten, dragen we bij aan het bewustzijn betreffende de biodynamica en de antroposofie en willen wij een voedzame basis aan ecologische kennis creëren.

De Reizende Landbouwcursus is een initiatief van de Jeugdsectie van de Antroposofische Vereniging, waar de meesten van ons ook aan meedoen. Teun en Sebo hebben de derde editie mede namens BD-JONG georganiseerd. Dit keer op boerderij Remeker.

Lijkt het jou ook leuk om zo'n weekend te ervaren, of voel jij je geroepen om iets (anders) te betekenen voor BD-JONG? Wij horen het graag! Wij zijn altijd op zoek naar gelijkgestemden, geïnteresseerden en meer verbinding. Schrijf dan naar bdjong@bdvereniging.nl of benader ons via Facebook op BD-JONG.

Wij mochten met onze tentjes in de kalverenweiden staan tussen koe en kalf. De meeste mensen zouden dit erg spannend vinden, maar het weerhield ons er niet van om onze eigen natuurlijke gang te gaan, neer te ploffen op deze weide en de tijd te nemen om te landen. De volgende dag hebben we 's ochtends vroeg bedrijvige en bewuste boer Jan Dirk geholpen de melkkoeien uit de weide te halen. Na het meewerken mochten wij wc's

van stro maken in de potstal, in het kader van de actie 'Give A Shit – doneer jouw drol en sluit de voedselkringloop' (met als gevolg dat Sebo, zittend op het strobalentoi-let, in een filmpje van Omroep Gelderland verscheen). Later op de middag hebben we Jacobskruiskruid weggestoken. Jacobskruiskruid is een giftige plant en kan de lever van de koe dusdanig aantasten dat zij komt te overlijden. Grondig speur- en steekwerk voor

ons dus. Al snel riepen enkelen van ons "AU!" "Dat is dus een distel", mompelden sommigen, "die mogen we laten staan." Tijdens het avondeten schoof docent veehouderij en ondernemingsvaardigheden Frens Schuring bij ons aan tafel, door wie we zijn omgetoverd tot ingewijde melkveehouders. Frens heeft ons vrijwel alles verteld over de koe en de zoektocht naar goede mest en het belang daarvan, gekoppeld aan

zijn levensverhaal. Hij heeft de deur voor ons geopend over het herkauwgedrag van een koe en waarom het zo van belang is dat een koe haar hoorns behoudt en voldoende speeksel aanmaakt. Ook heeft hij ons verteld over structureel, eiwitarm en pensgericht voeren om het stikstofprobleem op te lossen, met de belangrijke boodschap om de koe op een natuurlijke wijze te laten zijn, in verbinding met haar omgeving.

Op zondag, de laatste dag van onze Reizende Landbouwcursus, hebben wij wederom 's ochtends vroeg Jan Dirk geholpen met het halen van de koeien en het melken. We namen al snel een hoop werk uit zijn handen. Na het werk en het ontbijt nam Jan Dirk ons mee in zijn verhaal over de gesprekken die hij voert met zijn bodem en zijn gras, wanneer het bijvoorbeeld juist wel of niet tijd is om te maaien. Dit doet hij door middel van

een pendel. Hij vertelde hoe écht natuurinclusief boeren leidt tot de omgevingsgebonden smaak in zijn producten en hoe je kan zorgen voor de juiste symbiose. Later in de middag zijn we als afsluiting, onder begeleiding van Marthy Hecker euritmisch, voelend en dansend in ontmoeting met de koe en onszelf gekomen. Een mooie en symbolische afsluiting van het weekend.

Biodynamische landbouw is ontwikkelings-landbouw Veganistisch én biodynamisch. Kan dat?

Voor Joost van Strien was het een zoektocht om het bedrijfsorganisme van zijn akkerbouwbedrijf zo te ontwikkelen, dat het zichzelf in stand hield. Zo groeide Zonnegoed toe naar een 100% plantaardig bedrijf. Het gevolg was dat hij zijn Demeter keurmerk moest inleveren. Klaas-Jan Stiksma en Joep Jeuken van gemengd bedrijf Gaos vinden een biodynamische boerderij zonder dieren niet compleet. | Tekst: Ellen Winkel

< Volgens dit ontwerp legt Joost van Strien een voedselbos aan, een bron van astraliteit

Joost van Strien, Zonnegoed

"Ik voel me heel erg een BD-boer", zegt Joost van Strien. "De kern van biodynamisch is voor mij het verzorgen van de samenhang

Rudolf Steiner

in de Landbouwcursus:

'Gezond is het bedrijf' alleen in zoverre als het zichzelf door zijn eigen veestapel van mest kan voorzien' (pag. 45)

'(Het astrale zweeft in wolken om de plant); maar hier, bij de boom, is die astraliteit veel dichter. Daar is ze dichter, zodat onze bomen verzamelplaatsen zijn van astrale substantie.' (pag. 162)

'(De vogelwereld en de vlinderwereld) samen zorgen er nu op een prachtige manier voor dat de astraliteit op de juiste wijze overal wordt verspreid waar ze aan het aardoppervlak en in de lucht nodig is.' (pag. 166)

'En het voordeel van de vegetarische leefwijze is inderdaad dat we er sterker door worden, omdat we krachten die anders braak blijven liggen in het organisme (...) uit het organisme tevoorschijn halen'. (pag. 191)

(Vruchtbare Landbouw, Rudolf Steiner, uitgave 2017)

van alles wat leeft binnen het organisme van mijn bedrijf. Ik wil het zo organiseren dat het een zichzelf in stand houdend systeem is."

Joost is in 1992 op een gangbaar akkerbouwbedrijf gestart in Ens (Noordoostpolder). In 1997 schakelde hij om naar biologisch en in 2004 naar biodynamisch. Sinds 2021 werkt hij zonder dierlijke mest en heeft hij het Biocyclisch Vegan Keurmerk. Zijn producten brengt hij op de markt als 'No Shit Food'. Omdat dieren binnen het (internatio-

nale) Demeter keurmerk verplicht zijn, heeft Stichting Demeter zijn keurmerk ingetrokken.

Joost: "Vroeger gebruikte ik mest van een biologische veehouder van 25 kilometer verderop. Hij was geen BD-boer en gebruikte gangbaar stro. Dat voelde een beetje als een wond. Omdat ik meer zelfvoorzienend wilde worden, ben ik sinds 2008 gaan experimenteren met maaimeststoffen. Het is veel efficiënter om luzerne en grasklaver recht-

streeks als meststof te gebruiken op de akkers, in plaats van ze eerst naar de veehouder te vervoeren, waar ze door de koe heen gaan, om vervolgens als mest weer terug te komen. Ik zocht ook naar wegen om als biologische sector onafhankelijk te worden van gangbare mest.”

Hij wilde een zichzelf in stand houdend systeem met dieren, maar geen productiedieren. “Ik ben echt een plantenteler. Maar ik wil wel de astraliteit goed verzorgen. Astraliteit

'Je hebt een bepaalde bodemkwaliteit nodig om zonder dierlijke mest te kunnen'

vertaal ik als 'dierlijke diversiteit'. Een koe zorgt voor veel astrale krachten en koeienmest trekt leven aan, insecten. Dus vroeg ik me af: hoe kan ik de astraliteit op een andere manier verzorgen? In mijn ogen vormt de samenwerking van wormen, bijen en vogels een alternatief. Volgens de Landbouwcursus zijn bomen onmisbaar op een landbouwbedrijf. Daarom wilde ik bomen op mijn bedrijf. En omdat ik geen grond uit productie wilde nemen, ben ik gestart met de aanleg van een voedselbos op 5,5 hectare. Dat gaat reeën, egels, hazen, konijnen en vogels aantrekken. Ik zie nu al andere vogels, ook door de vijvers die zijn gegraven.”

Of het weglaten van dierlijke mest iets heeft veranderd aan de bodem, is voor Joost moeilijk te zeggen. “Ik heb de bodem steeds beter zien worden sinds ik biologisch werk, nu 25 jaar. Eerst ben ik ondieper gaan ploegen, toen ben ik gestopt met drijfmest, vijf jaar geleden ben ik helemaal gestopt met ploegen en daarna ook met vaste mest. Veel BD-boeren ploegen, maar daarmee vernietig je veel astraliteit in het bodemleven.”

Zou het bedrijfsorganisme er sterker van worden, net als mensen sterker kunnen worden door vegetarisch te eten, zoals in de Landbouwcursus staat? “Als je kijkt naar ons bedrijfsorganisme, dan doen wij het goed. Je hebt inderdaad een bepaalde bodemkwaliteit nodig om zonder dierlijke mest te kunnen. Als je bodem niet veel leven bevat, te weinig wormen, dan heb je koeien- of geitenmest nodig om het bodemleven te ontwikkelen.”

“Ik ben best wel geschokt en teleurgesteld dat ik vanuit Stichting Demeter niet de gelegenheid krijg om dit te ontwikkelen voor een jaar of vijf. Vanuit ethisch oogpunt kijk ik naar plantaardige alternatieven. Voor de duidelijkheid: ik heb veel waardering voor de BD-veehouderij. Daar moet de veehouderij in de wereld naar toe in mijn ogen. Maar net als hoogleraar Imke de Boer vind ik dat je op akkers die geschikt zijn voor humane voeding geen veevoer moet verbouwen. Dus vind ik dat er ruimte moet zijn om voor de plantaardige kant van de BD een systeem te ontwikkelen dat niet afhankelijk is van productiedieren. Biodynamische landbouw is ontwikkelingslandbouw.”

Klaas-Jan Stikma en Joep Jeuken, Gaos

“Wat het wezen van de BD-landbouw is? Uiteindelijk gaat het om het ondersteunen van de ontwikkeling van de mens door goede voeding.”, zegt Klaas-Jan Stikma aan de keukentafel en Joep Jeuken vult aan: “Planten moeten evenwichtig kunnen groeien en goed kunnen afrijpen. Daar heb je een evenwichtige bodem voor nodig, gevoed door goede mest. De koe is het hoogst ontwikkelde verteringswezen, voor goede voedingskwaliteit heb je goede koeienmest nodig.”

Foto links boven: Klaas-Jan Stikma, links onder: Joep Jeuken

Klaas-Jan en Joep zijn boer op BD-boerderij Gaos in Swifterbant (Flevopolder), een gemengd bedrijf van 50 hectare met koeien (ongeveer 30 volwassen dieren en 30 stuks jongvee) die de helft van het jaar in een natuurgebied lopen en 's winters van eigen gras en stro ongeveer 300 ton vaste mest maken. Ook grazen er ongeveer 10 schapen op de akkerranden en scharrelen er 250 kippen in een voedselbos. Joep: “Als we net mest hebben gestrooid op

het land, dan voel ik een bepaalde sfeer. Het is een gevoel. En een geur. Een soort verheven sfeer. Astraliteit is een lastig woord, maar voor mij zit de astraliteit in die sfeer. En die heeft een relatie met de voedingskwaliteit.” Klaas-Jan: “Je kan de astraliteit niet alleen met vogeltjes verzorgen, die verspreiden het alleen. Daarnaast brengen dieren diversiteit in het bedrijf, in mensen en kwaliteiten, in werkzaamheden en de natuur. Die sfeer ervaar ik bijvoorbeeld bij koppelbedrijven, waar alleen mest en voer met een vrachtauto heen en weer gereden wordt, al

veel minder.” Joep: “Werk je alleen plantaardig, dan is dat een vorm van specialisatie. Door dieren te houden werk je holistisch. Als je als boer met koeien werkt, ga je een verbinding aan met de aard van het dier. Een verbinding met de natuur.”

Joep: “Veganisme zie ik als reactie op het gebrek aan ethiek in de veehouderij. Maar moet je dan als reactie helemaal geen dieren meer houden? Dat is geen oplossing. Je moet juist werken aan ethiek binnen de veehouderij. Dieren hebben ons nodig.” Klaas-Jan: “Ik heb ook best veel problemen met de veehouderij. We moeten veel minder vlees gaan eten. Ook bij Demeter kan het beter. Zo zouden wij het liefst willen dat we dieren hier in de kudde zouden kunnen slachten. Dan kan de ziel van het gedode dier zich met de kuddeziel verenigen en is er geen stress. Maar dat is ons nog niet gelukt. We hebben nog meer te doen, broederhaantjes eten, kalveren bij de koe, kippen uit de stal, stoppen met ontwormen, ga zo maar door. We hebben nog wel wat te ontwikkelen. Tegelijkertijd kan ook de akkerbouw nog veel beter omgaan met bodem en mest. We zijn wel verwend met zoveel mest, dat moet allemaal minder kunnen.”

Stichting Demeter geeft aan dat vegan en Demeter in de huidige internationaal vastgestelde normen niet te combineren zijn. Lees de toelichting van Stichting Demeter en een interview met Demeter voorzitter Tineke van den Berg over de rol van het dier via bdvereniging.nl/dp-extra

VLEES met of zonder levenslust?

Als je vlees eet, neem je een stukje lichaam van een dier tot je. Maar hoe zit dat met het gevoelsleven? Eet je dat er ook bij op? Ruim een eeuw geleden sprak Rudolf Steiner over de werking van vlees op de mens. Ook onze tijd kent wijze mensen die iets verder kunnen kijken. Marieke de Vrij (1953) is zo iemand. Zij vertelt over vlees eten anno 2022. | Tekst: Petra Essink

Antroposofisch bekeken eet je met het vlees ook een portie levensenergie (het etherlichaam) en een afdruk van het gevoelsleven van het dier (het astraallichaam). Over de vertering en werking van vlees heeft Rudolf Steiner aan het begin van de vorige eeuw van alles gezegd (zie kader). Hij voorzag de ziekmakende ontwikkelingen in de veehouderij, die zeer ongezond vlees zou gaan voortbrengen. Zijn voorspelling kwam uit. Maar hij sprak zich niet uit over de werking van bio-industrie vlees op de mens. Gelukkig, onze tijd kent ook zieners. Marieke de Vrij geeft aan in staat te zijn de tijdgeest

helder aan te voelen. Ze noemt zichzelf zieneres en maatschappelijk raadvrouw. Het is haar streven de bezieling terug te brengen in de samenleving. Marieke heeft het talent om verhelderend licht te laten schijnen op actuele maatschappelijke vraagstukken. Zoals vleesconsumptie, in een tijd van grootschalige, dieronwaardige veehouderij

Vlees in vroegere tijden

Marieke vertelt dat het nuttigen van vlees in vroegere tijden werkte als een krachtbeproeving. "Door vlees te eten raakten mensen verweven met de zielekwaliteit van het dier. Met berenvlees ontwikkelden ze 'berenkwaliteit' en bizonvlees gaf 'bizonkracht'. Daarmee konden ze de omgeving waarin ze leefden beheersbaar maken. Vlees werd altijd gegeten vanuit noodzaak, respect en dankbaarheid voor het gestorven dier, vanuit een onbewust maar soms ook al bewust dieper weten van wederzijdse afhankelijkheid."

"In deze tijd is vlees niet meer nodig om te overleven", zegt Marieke. "Vlees eten is door de meeste mensen kunstmatig aangeleerd. Het geeft een beleven van welvaart. Een grote groep mensen kan prima zonder vlees, maar voor sommige personen is het ook in deze tijd nog altijd ondersteunend."

Krachtmeting met planten

Interessant om hierbij te vermelden is, dat Steiner het ook heeft over een krachtmeting. Niet met vlees maar met plantaardige voeding, waarvan hij voorspelt dat dit een

steeds groter aandeel in ons menu van de toekomst zal hebben. "Vlees is makkelijker te verteren dan plantaardige voeding", zegt hij. De omvorming van plantaardige voeding naar menselijke substantie is veel moeilijker en spreekt daarom al onze verteringskrachten aan. Van vlees naar menselijke substantie is voor ons spijsverteringssysteem een relatief eenvoudige stap. Zo eenvoudig, dat een deel van de beschikbare verteringskrachten ongebruikt blijft. En juist die ongebruikte krachten belasten en verzwakken ons, aldus Steiner. Het verteren van plantaardige voeding kun je zien als een training die het zenuwstelsel opfrist. Steiner: 'Het stimuleert het zien van grotere verbanden, en je leert de samenhang van je gedachten beter beheersen.'

Vervreemdend vlees

"Vlees van dieren die een genoeglijk leven hebben geleid is energetisch doortrokken van levenslust en vitaliteit", constateert Marieke. "Als zo'n

Rudolf Steiner

over het eten van dierlijke producten

Steiner gaf aan het begin van de vorige eeuw aan dat vleesvoeding mensen aan de aarde kluistert. De positieve kant daarvan is dat vlees mensen een aards houvast geeft, het stimuleert persoonlijke interesses en roept op tot dapperheid, durf en moed. De keerzijde van vleeseten, aldus Steiner, is dat het je blik op grote spirituele verbanden vertroebelt. Dat komt doordat vlees ons zenuwstelsel belast met onverteerbare dierlijke instincten en emoties, die we met ons mee moeten sjouwen. Hoewel hij ziet dat vegetariër worden uiteindelijk voor iedereen is weggelegd, benadrukt hij dat lang niet alle spijsverteringsstelsels daar nog geschikt voor zijn. Hij spreekt uit dat ieder mens die aan zijn/haar innerlijke ontwikkeling werkt en naar bewustzijnsverruiming streeft, ergens op zijn ontwikkelingsweg vanzelf een afkeer van vlees zal krijgen. Hij ziet dat als een geleidelijke weg, waarin de plantaardige voeding een steeds groter aandeel zal krijgen in ons menu.

Over veganistisch eten is Steiner niet zo enthousiast. "Een zuiver plantaardig menu maakt mensen tot 'spiritueel strevende zonderlingen', zegt hij. Zijn idee: omdat wij als mens de verschillende natuurrijken buiten ons, ook in ons dragen, is het zinvol om van al die rijken, ook het dierlijke, iets tot ons te nemen. Al die rijken willen aangesproken worden en gekend worden, ook in onze vertering. Als je alleen maar planten eet zou je je verbinding met de aarde en met de mensen om je heen verzwakken. Als aanvulling geven melk- en melkproducten mensen 'wat extra gewicht', aldus Steiner. Melk is met name ook voor kleine kinderen een belangrijk voedingsmiddel.

Bronnen: GA 145 Twee voordrachten gehouden in Den Haag op 20 en 21 maart 1913; GA 230 Twee voordrachten gehouden in Dornach op 9 en 10 november 1923

dier aan het eind van zijn leven vanuit dankbaarheid en met respect naar het slachthuis wordt geleid, offert het zich makkelijker als voedsel voor mensen. Zo'n rustig geleefd dierenleven heeft een sterke positieve uitwerking op de kwaliteit van het vlees. En daarmee op de psyche van de mens."

"Het onder druk staan van het dierenwelzijn veroorzaakt groot psychisch leed bij dieren. Hun offerbereidwilligheid neemt af en slaat menigmaal om in afkeer. Dat uit zich onder andere in de toename van vruchtbaarheidsproblemen en dierziekten als Q-koorts en

'Je eet dan hun
vervreemding en
doodsangst. Dat steeds
meer mensen 'korte
lontjes' hebben, heeft
hiermee te maken.'

vogelgriep. Als dieren hun levenslust verliezen, stress ervaren en vervreemden van hun natuurlijke omgeving, werkt dat energetisch door in hun lichaam. Ook het gegeven dat in de grote slachthuizen geen respect en dankbaarheid meer gevoeld en getoond wordt, heeft een sterke uitwerking. Het brengt dieren in heftige doodsnoed. De emotionele trillingen van die angst blijven na het slachten gevangen in het vlees. Dus als je veel vlees eet van dieren die te snel zijn opgefokt en die onder stress zijn geslacht, dan consumeer je hun vervreemding en doodsangst. Daarna

vindt er in de vertering een samensmelting van menselijke en dierlijke energieën plaats. Dat belemmert het helder duiden en scherp blijven kijken naar onze eigen emoties. En het belast mensen met niet goed traceerbare gevoelens van matheid, depressie, angst en doemdenken. Maatschappelijk kan dat leiden tot een toename van agressie en apathie. Dat steeds meer mensen opgelopen spanningen en 'korte lontjes' hebben, heeft hier eveneens mee te maken."

Melk met of zonder blijheid

"Koeien hebben tot een bepaalde hoogte een natuurlijke offerbereidheid om een deel van hun melk aan de mens te schenken, als dit in dankbaarheid ontvangen wordt. Koemelk en geitenmelk van BD-veehouderijen die het natuurlijke gedrag van hun dieren eerbiedigen, produceren melk die energetisch van een hoge kwaliteit is", vermeldt Marieke. "Echter, voor de grootschalige melkveehouderijen geldt een ander verhaal. De hoge productie die wij vragen, maakt het geven van melk dier-oneigen. Ondanks de psychische benardheid waarin we de dieren hebben gebracht, blijven ze op stoïcijnse wijze melk geven. Die gevoelsbeleving, die traumatisch van aard is, werkt door in het product melk. Het gevolg is dat de hoogwaardige vitaliteit afneemt. Het is melk zonder 'blij-gevoeligheid' en zonder 'de zijnskwaliteit van wezen met wat is'", formuleert Marieke.

"Je kunt het vergelijken met een stressvolle moeder die haar baby zoogt en daarmee gelijktijdig haar onrust op het kind overbrengt. Via het zog wordt niet alleen melk met voedingselementen doorgegeven, maar ook de

psychische spanning van de moeder. Van borstvoeding is daarnaast bekend dat ook psychologische informatie vanuit de vrouwelijke lijn energetisch wordt doorgegeven. Dus als een vrouw haar kind zoogt komt een deel van haar familiegeschiedenis, vanuit de vrouwelijke lijn via het zog, energetisch bij haar kinderen terecht. Bij koeien en kalveren werkt dat precies zo. Naarmate koeien in de loop van hun geschiedenis meer getraumatiseerd raken door de dier-oneigen wijze waarop ze gehouden worden, zal diegene die de melk drinkt daarmee ook iets van die geschiedenis opnemen. Het toenemend aantal kinderen met een koemelkallergie is hier mede het gevolg van. Daarnaast schrijft de menselijke evolutie voort; kinderen en mensen die fijnzinnig en gevoeliger zijn afgestemd, voelen of hun voeding hun spirituele processen wel of niet werkelijk ondersteunt. Het geestelijke leven van een mens verdient volwaardig voedsel als basis en ondersteuning voor zijn ontwikkelingsproces."

Deze tekst is geschreven op basis van uitspraken van Marieke de Vrij die eerder zijn gepubliceerd op devrijemare.nl en DierenPerspectief.nl

Stieren: liefdevol, betrouwbaar en wijs

Het komt niet vaak voor dat ik gevraagd word om te tolken tussen een stier en een mens.

Dus ik was blij verrast dat Trudy de Ruijter, een dierentherapeut en houder van enkele stieren, me benaderde met een vraag over een oude stier. Ik heb eerder nog maar met

één jonge stier gecommuniceerd en dat was een schat van een dier, met enorm veel gezonde mannelijke energie. Hij nodigde me uit om in zijn stal te komen maar daar heb ik veiligheidshalve voor bedankt.

Bij Trudy mogen dieren natuurlijk oud worden. Julio, een bijna 17 jarige stier, heeft altijd met andere stieren geleefd, maar re-

< De stieren Julio, Joris en Alexander

cent zijn zijn laatste twee maatjes overleden. Trudy vraagt zich af of Julio een nieuwe levensgezel wil. Haar vraag was: Vindt Julio het goed om alleen te blijven of wil hij er een stier of koe bij?

Als ik contact maak met Julio, laat hij al snel weten dat de glans eraf is. Dat Trudy hem dagelijks een paar keer gezelschap komt houden stelt hij erg op prijs, maar, geeft hij aan, ze is geen soortgenoot. Hij zou graag een soortgenoot bij zich willen hebben, gewoon voor de gemoedelijkheid. Het is overduidelijk dat hij een oud dier is, dat hij niet meer zoveel hoeft en zeker geen jong dier. Trudy heeft een koe op het oog die slecht ter been is. Zij zou goed gezelschap zijn voor Julio mits ze in staat is om te lopen. Terwijl we met elkaar communiceren luistert Julio mee. Hij lijkt er zin in te hebben en voelt lichter aan. Hij heeft weer perspectief. Samen is leuker dan alleen.

"Wat maakt dat je jarenlang stieren opgevangen hebt die zo'n hoge leeftijd bereiken?" vraag ik Trudy.

"Stieren zijn zo liefdevol, betrouwbaar en wijs ... Ik hoop dat mensen dat gaan zien. Ze hebben het recht om natuurlijk oud te worden. Het komt wel, communiceren met dieren is ook al niet meer vreemd, maar het gaat heel langzaam."

Piek Stor heeft een praktijk als dierentolk en is verbonden aan DierenPerspectief.

Ze is medeacteur van het dierencommunicatieboek *In de stilte hoor je alles*.

Heb je al eens een familieopstelling meegemaakt? Het is een bijzondere manier om inzicht te krijgen in wat er in de onderlaag van een familiesysteem speelt. Een systemische dieropstelling is daarvan een variant. Een vraagsteller brengt een vraag in over een dier, de relatie tussen dieren onderling of de relatie tussen verzorger en dier. De begeleider van de opstelling scherpt de vraag aan en laat de vraagsteller menselijke representanten kiezen voor de betrokken dieren en het thema dat speelt. Zodra de representanten zijn opgesteld, staan ze in het energieveld van het dier of de mens die ze representeren en ervaren ze de gevoelsbeleving daarvan. De wijze van opstellen veroorzaakt een dynamiek en interactie tussen de opgestelde representanten en geeft daarmee antwoord op de gestelde vraag of inzicht in de situatie. Vragen kunnen onder andere betrekking hebben op gedragsproblemen, gezondheidsklachten, verstoringen in de stal, rangordeproblemen en mens-dier relaties. | Tekst: Wim van Oort

'Op het moment dat ik bij de ingang van de melkstal kom begin ik te schudden op mijn benen'

Een volgende tussenstap is te onderzoeken of haar gedrag van doen heeft met de andere dieren, want er is de laatste tijd een algehele onrust in de kudde. Er zijn zwarte Friese en roodbonte MRIJ-soortgenoten en Jikke is een zwarte Lakenvelder. We onderzoeken dit met sjablonen die we aan beide zijde van de representant van Jikke leggen. Ze blijkt een lichte voorkeur te hebben voor contact met de zwarte koeien, maar dit lijkt verder niet relevant. Dat kunnen we dus afvinken.

De volgende stap is te onderzoeken wat er ten aanzien van de melkstal speelt. Ik doe dit als vrij bewegende representant voor Jikke. En dan is het bingo. Op het moment dat ik in de buurt van de ingang van de melkstal kom begin ik te schudden op mijn

een enorme opluchting en ontlading en ben ik klaar om gemolken te worden. De boer krijgt dan plots een ingeving: "Het is het automatische hek, daar zitten spleten in." Het vermoeden is dat Jikke daar door het gedrang met soortgenoten klem is komen te zitten en een trauma heeft opgelopen. Na afloop van de opstelling besluiten we om ter plekke de situatie te bekijken. Wat schetst onze verbazing? Bij de ingang van de stal staat Jikke op ons te wachten en maakt ze meteen contact. We hebben haar

gerustgesteld. Staand voor het automatische toegangshek wordt het gevoel van de opstelling bevestigd.

De volgende ochtend kreeg ik een app-bericht dat Jikke rustiger was dan voorheen en niet als laatste, maar als voorlaatste de melkstal in was gegaan. ^{HB}

Zelf een dieropstelling bijwonen? Kom dan op 10 september 2022 naar Doorn. Zie: dierenperspectief.nl/agenda/

Systemische dieropstellingen

Wat is er aan de hand met Jikke?

Teruggetrokken Jikke

Jikke is een nieuwe melkkoe en al enkele weken moeilijk de melkstal in te krijgen. Ze is altijd de laatste en komt niet vanzelf. Ze heeft de neiging zich terug te trekken. Het is een raadsel wat er bij haar speelt en wat er is voorgevallen. Heeft het te maken met de toegenomen onrust in de stal, de rangorde

in de groep, rasverschillen binnen het koppel, het voerhek of misschien met de boer?

In de woonkamer start de boer met het formuleren van de opstellingsvraag: "Waarom vertoont Jikke weifelend gedrag bij het betreden van de melkstal?" Vervolgens zijn de boer en ik, gebruik makend van sjablonen,

afwisselend representant voor de zaken die relevant zijn. De boer start als representant voor Jikke, en hij beweegt achteruit naar een hoek van het opstellingsveld, zo ver mogelijk van de melkstal af. Daar blijft hij staan. Hij ervaart de ingang van de melkstal als een donker gat.

benen, word ik kortademig en krijg ik heftige braakneigingen. Ik nader de ingang dicht en raak dan verlamd en gefixeerd door een spleet in de vloer schuin voor mij. Ik voel de noodzaak om de melkstal in te gaan en verzamel alle moed om over de drempel te gaan. Als ik die genomen heb, ervaar ik

Levensende van een boerderijdier

Voor veel veehouders blijft het moeilijk hun dieren naar de slacht te brengen. Dat geldt voor afscheid van koeien die meer dan tien jaar melk hebben gegeven én voor stierkalveren waarvoor geen plek is binnen de bedrijfsvoering. Hoe kun je op een waardige wijze afscheid nemen en wat is van belang bij het slachten? Wim van Oort vroeg het aan Marieke de Vrij en aan enkele veehouders uit de praktijk. | Tekst: Wim van Oort

*Je was in de vorm,
ga nu in het wezen,
tot roeping voor jou,
tot voedsel voor ons,
heb dank voor dit voorschot.*

Deze spreuk werd in de beginjaren van De Groene Weg bij de slacht van ieder dier uitgesproken om eerbied en dankbaarheid te tonen. De Groene Weg is in 1981 opgericht als biodynamische slagerij.

Marieke de Vrij (zie ook pag. 22) inspireert velen om tot uitbreiding van hun bestaande (vak)kennis en bewustzijn te komen. Zij voelt het collectief en individueel bewustzijn helder aan en de potentie die hierin ligt.

Hoe ziet het stervensproces van een natuurlijk levend dier eruit?

Marieke de Vrij: "Versterven is een logisch vervolg op het ouder worden en de laatste fase in het aardse leven. Een natuurlijk levend dier voelt zelf aan wanneer het levensende nabij is en zoekt dan in de meeste gevallen een rustige plek buiten om zich terug te trekken. Zo merk je bij een ouder wordende kip dat deze nog wel gedoogd wordt door de jongere kippen, maar niet meer volledig opgenomen wordt in de groep. Het gevolg is dat de oudere kip stiller wordt, zich minder mengt tussen de andere kippen en zich geleidelijk terugtrekt. Uiteindelijk sterft zij onder een struik waarbij de onstoffelijke ziel zich onthecht van het lichaam van het dier.

Wanneer het stervensproces abrupt verloopt, bijvoorbeeld wanneer een natuurlijk levend dier gegrepen wordt door een prooidier, is er een kort schrikmoment, maar geeft het betreffende dier zich daarna gewillig over vanuit een besef dat dit het lot is. De ziel gaat daarna snel over naar het groepsveld."

Hoe verloopt het sterven bij dieren die geslacht worden?

"Bij landbouwhuisdieren die in een slachthuis terecht komen, is de situatie anders. Deze worden vaak abrupt verwijderd uit hun leefomgeving, raken in stress door het transport en worden vervolgens in het slachthuis bevangen door een angstige sfeer. Voor het dier ontbreekt dierenlogica voor wat er gaande is, met zwaarmoedigheid tot gevolg. Het ziele-lichaam kan door die energetische zwaarte het lichaam minder makkelijk ontstijgen. Hoe meer doodsangst, hoe moeilijker het loslaatproces van de ziel. Slachten op de boerderij waar het dier verblijft, bij voorkeur in het weiland of een beschutte plaats en bij het invallen van het duister als het dier gaat rusten, is het meest natuurgetrouw. Helaas is dat wettelijk niet meer toegestaan. Zelf het transport regelen naar een lokale slager is dan het beste alternatief."

Welk ritueel past bij het afscheid nemen?

"Het vroegtijdig doden of slachten van een dier vraagt grote zorg en respect. Het begint met het dier in gedachten tijdig te informeren omtrent het naderende einde en het dier te danken voor wat het voor het bedrijf betekent heeft. Gepast is een persoonlijk dankwoord van de veehouder op het moment dat het

dier het bedrijf verlaat, waarbij de naam van het dier genoemd wordt.

Net voor het doden van het dier kan een spreuk of gebed uitgesproken worden door de slachter. De ziel kan zich dan reeds gedeeltelijk terugtrekken uit het stoffelijke lichaam. Naast respect en dankbaarheid kun je in de spreuk uitdrukken dat het dier 'teruggaat' naar het 'groepsveld' van het dier in het etherveld. Bij rituele Joodse en Islamitische slachtingen, maar ook bij Slagerij De Groene Weg, werden in het verleden spreuken uitgesproken. Helaas raakt deze traditie steeds vaker verloren. Bij het uitspreken van een spreuk is het van belang dat er eerst contact gemaakt wordt met het collectieve veld van het dierenras en daarna met het individuele dier." (Lees het volledige ritueel via bdvereniging.nl/dp-extra).

Wat is van belang bij het doden van het dier?

"In oude culturen werd de band tussen mens en dier bepaald door respect en eerbied voor het wezen van het dier. Alleen mensen die in staat waren op een dieper niveau contact te maken met de ziel van het dier mochten de slacht uitvoeren. Het dier werd in een vorm van trance gebracht, waardoor het in een ander zijnsbewustzijn kwam. Dat werkt als een soort verdoving en gelijktijdig vermindert de angst. De offerbereidheid van het dier neemt daardoor toe. Het beste tijdstip voor het slachten van een dier is de overgang van dag naar nacht, wat overeenkomt met het natuurlijke slaapritme van de meeste dieren. Op dat moment is het dier emotioneel het meest in rust, terwijl er nog wel een zekere mate van alert bewustzijn actief is voor afscheid nemen. Dat tijdstip geeft minder verzet en angst voor de overgang naar de geestelijke wereld bij voortijdig sterven.

Het is belangrijk dat het dier na de doding nog

een aantal uren dood kan blijven liggen zonder verplaatst te worden. Dat geeft ruimte voor het bekomen van wat er geschied is en geeft de ziel ruimte om in rust los te komen van het lichaam. In de vrije natuur zie je dat dit ook het moment is voor soortgenoten om bewust afscheid te nemen. Als ze dat niet kunnen doen ontstaat een soort vacuüm en dat belemmert de afscheid- en rouwbeleving van de dieren zelf. Het langzaam wegglijden uit het stoffelijke verloopt in verschillende fasen en kan per dier individueel verschillen."

Wat zijn de effecten van het vroegtijdig doden van dieren, zoals bij stierkalveren?

"Het is een vorm van diepe beschadiging van de groepsziel zoals we tegenwoordig dieren benaderen en afmaken. Het dier heeft een bepaalde offeringsbereidwilligheid, maar die overtreden wij in een hoge mate door productiedieren vervroegd slachtrijp te maken. Ze leiden hierdoor een dieroneigen en dieronwaardig leven, met alle gevolgen van dien. De mate waarin dit nu geschiedt, kan ertoe leiden dat diersoorten meer ziektes ontwikkelen om menselijk ingrijpen in hun natuurlijke waarde tegen te houden. Voorbeelden zijn Q-koorts en BSE. Dieren hebben een sterk aanvoelend vermogen ten aanzien van het collectieve veld van hun ras en resoneren daar buitengewoon scherp op. Veel dieren zijn 'geestelijk' zieker dan we aannemen. Als gevolg van het vroegtijdig gedood worden nemen we dat niet meer waar. Er worden zelden nog oudere dieren gezien. Iedere positieve bijdrage om een dier bewust in zijn eigenheid te benaderen, steunt indirect het collectieve veld waartoe zij behoren. Door hierbij stil te staan schep je moed om verandering teweeg te brengen." ^{EW}

David Borghouts van zorgboerderij De Noorderhoeve

"Ik heb de neiging afscheid nemen te ontwijken. Ik voel mij daarbij heel ongelukkig. Het liefst wil je het vee oud laten worden op je eigen bedrijf, maar bedrijfstechnisch kan dat niet. We kiezen bewust voor een veehandelaar die respectvol omgaat met dieren en het individueel ophaalt. Het wordt in de regio geslacht. De avond ervoor zetten we het apart, gescheiden van de kudde. Ik beseft dat ik degene ben die beslist over leven en dood, wie wel en niet mag blijven. Soms moet het, bijvoorbeeld vanwege de fosfaatrechten. Het is telkens een zoeken naar waardigheid."

Jan Dirk van de Voort van de Remeker kaasboerderij

"Op het moment dat we besluiten dat het tijd wordt voor de koe vertel ik dat altijd aan de koe door contact met haar te maken tijdens het melken. Dat pakt bijna altijd goed uit. Je kunt het ook in gedachten doen en ik denk dat ze dat voelt. Ze zijn er ook meestal aan toe. Ze lopen meestal vanzelf de aanhanger in die rechtstreeks naar het slachthuis gaat."

Mechtild Knösel van Hofgut Rengoldshausen am Bodensee

Sinds een jaar doodt biodynamisch boerin Mechtild Knösel haar koeien zelf in de stal, door ze te verdoven en uit te laten bloeden. Vervolgens brengt ze ze zelf naar de slager, vertelde ze bij de internationale landbouwconferentie in Dornach. "Het is heel wezenlijk dat ik daar zelf sta. Het is moeilijk om te doen, maar het sluit aan bij de manier waarop ik met mijn dieren omga. Tot op het laatst is de koe ontspannen. De rest van de kudde reageert wel, maar niet met angst en stress."

Luister naar haar verhaal via YouTube.

De link vind je via bdvereniging.nl/dp-extra.

Peter Lover van zorgboerderij De Klompenhoeve

"Door mijn werk met de dieren op De Klompenhoeve ontwikkelde zich een diepere band met de dieren. Ik kon er niet goed tegen als er een lammetje stierf. Toen ik kort daarop, tijdens mijn vakantie, enkele grote overvolle veetransporten passeerden die op weg waren naar een slachterij, raakte mij dat diep van binnen. Ik dacht toen 'Waar zijn we mee bezig. Zo gaan we toch niet met onze dieren om'. Hier kon ik niet van weggijken. Ik ben toen van de ene op de andere dag vegetariër geworden. Wel gebruik ik BD-zuivel van onze geiten en eieren van onze kippen omdat ik weet dat die een goed leven hebben.

Wanneer wij afscheid moeten nemen van een dier, nemen we het dier al enkele weken mee via onze gedachten. Ik ben er van overtuigd dat een dier dat aanvoelt en er uiteindelijk meestal in berust. Het is een soort 'weten' dat dat moment eens komt. Wij danken het dier altijd voor wat het voor ons, begeleiders en cliënten, betekend heeft."

Kort&Goed

Boeken en berichten rond het thema 'Dier in de BD' Verzameld door: Hetty Bruins en Ellen Winkel

OngeDIERte in de BD-landbouw - muizenpeper

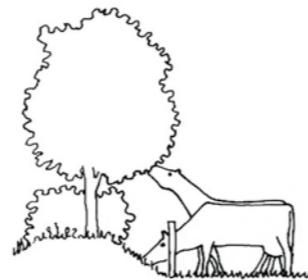
Ook muizen vinden de BD-groente erg lekker, dat kunnen we ze niet kwalijk nemen ... Maar lastig is het wel! Steiner gaf in zijn Landbouwcursus een recept voor het weren van de muizen uit het veld. Boerin Marleen van De Warmoezerij

en Petra Essink, natuurvoedingskundige, gingen hiermee aan de slag. Hun ervaring met het recept, met muizenhuid en sterrenstand, is te lezen via bdvereniging.nl/dp-extra. Eigen ervaringen en suggesties van harte welkom!

Willy Schilthuis over 'Het dier in de BD'

Ook in 1981 hield het houden van dieren in de BD-landbouw ons al bezig. Willy Schilthuis schreef daarover in Vruchtbare Aarde (april 1981). Dieren horen bij ons landschap en zolang de mens zuivel, eieren en vlees wil consumeren, zullen dieren op de boerderij blijven. En dat kan volgens Willy, zolang het dier naar zijn aard kan leven, met behoud van hoorns voor de koe, leefruimte om te krabben en pikken voor de kip en wroeten in de modder voor het varken. Het dier is een belangrijke verzorger van de bodemvruchtbaarheid. Volgens

Steiner hebben wij als mens de morele verantwoordelijkheid te zorgen dat het geestelijk koewezen (waarvan elke koe een stukje stoffelijke verschijning is) zich kan ontwikkelen. En daar streven we naar in de

Haantjes, stiertjes, kalfjes

De Grote Kamp heeft een oplossing gevonden voor de haantjes die tot voor kort als kuiken vernietigd werden. Deze groothandel levert de biodynamische eieren van de vijf grotere Demeter pluimveebedrijven in Nederland aan winkels. Door samen te werken met afnemers en leveranciers krijgt ieder 'broederhaantje' van de biodynamische legkippen nu een volwaardig leven. Het vlees wordt via na-

tuurvoedingswinkels als 100% biologisch verkocht.

Zie demeterkippen.nl.

Veel biodynamische melkveehouders houden kalfjes bij de koe of proberen dat uit. In de praktijk blijkt dat niet altijd eenvoudig. Zo is een boer er na 10 jaar mee gestopt omdat hij werd aangevallen door een moederkoe die haar kalf wilde beschermen. Leen Janmaat

BD-landbouw. Zo schrijft ze: 'Als een varken niet kan kauwen, smakken, sabbelen, wroeten en onderzoeken met zijn neus, dan kan het nauwelijks een varkensleven leiden.' 'Kippen moeten krabben en pikken en vreselijk gewichtig doen over een eetbare vondst. Die kun je toch niet de snavels afbranden en in een kooitje stoppen?' 'Het dier leeft in zijn lichaam, zijn instincten, zijn soortgebondenheid en hoe vollediger en echter het dit doen kan, des te gezonder is het dier.'

Lees het hele artikel via bdvereniging.nl/dp-extra

organiseert namens Stichting Demeter een bijeenkomst met biodynamische melkveehouders om samen over mogelijkheden en wensen uit te wisselen op het vlak van kalfjes bij de koe en het opfokken van stiertjes. De wil om hier ontwikkelingsstappen te zetten is er, maar het 'hoe' is nog een zoektocht. Stichting Demeter doet mee met een project samen met onder andere Caring Farmers en Dierenbescherming.

Zie kalfjesbijdekoe.nl

Stikstofcrisis: de héle landbouw moet duurzaam

'Ook onze akkerbouwpercelen moeten weg volgens de kaart van de minister', vertelt BD-boer Tineke van den Berg in RTL nieuws (19 juni). Ook BD-boer Welmoed Deinum toont zich bezorgd aan tafel bij Umberto Tan (12 juni). De BD-Vereniging werkt samen met een brede groep organisaties, zoals Stichting Demeter, Greenpeace, Caring Farmers en Bionext, om te pleiten voor het verduurzamen van de héle landbouw. Dus niet een deel uitkopen en de rest op oude voet door laten gaan. Meer info vind je op bdvereniging.nl/dp-extra

Het lied van de bij

Door Jacqueline Freeman

De Amerikaanse BD-imker Freeman schrijft over haar jarenlange ervaring met het houden en observeren van bijen en de gesprek-

ken die ze met de bijen heeft. Ze vertellen haar tot in detail wat er in de korven gaande is en hoe ze zich voelen. Ze beschrijft hoe de bijen door hun werk, gemeenschap, harmonie en liefde werken aan een betere wereld en de natuur vooruit helpen. Hoe de bijen met elkaar leven en communiceren en hoe ze bijvoorbeeld het stuifmeel, het gematerialiseerde zonlicht (zoals de bijen het noemen), verzamelen om naar het volk te brengen. Hierbij stemmen ze af op de uitstraling van de plant, waardoor ze weten welke plant toe is aan een bijenbezoek!

Freeman benadrukt hoe belangrijk het is de verzorging van de bijen met goede intenties, liefdevolle aandacht, verbinding en respect uit te voeren en vooral goed af te stemmen op wat de bijen willen. Ze geeft tips hoe mensen de bijen kunnen helpen hun goede werk te blijven doen. Een fascinerend en ontroerend boek, dat doet beseffen hoeveel dier- en natuurwezens dagelijks bezig zijn met het functioneren van de natuur en ons als mens een voorbeeld stellen wat er met saamhorigheid en respect bereikt kan worden.

NIEUW UIT DE BD-VERENIGING

IK WERK VOOR DE BD Jorien Quirijnen

Eind 2021 reageerde Jorien Quirijnen (46) op een oproep om lid te worden van de redactie van Dynamisch Perspectief. Sinds mei zet ze zich ook in voor het beheer en het strategisch door-ontwikkelen van het Willy Schilthuisfonds. Ook coördineert ze het bureau van de vereniging en organiseert ze het Toekomst Zaaien. Jorien vertelt: "Tot 2012 werkte ik bij Stichting Demeter in de communicatie. De 10 jaar daarna leverde ik als ZZZP-er communicatieve, organisatorische en fonds-wervende bijdragen aan de schoonheid van de klassieke muziek. De coronauitbraak doorbrak de heerlijke flow. Deze noodgedwongen stilstand bracht reflectie door vragen als: welke in- en afdrucken wil ik nalaten in dit leven? Al

werkend in mijn nieuwe tuin – op verwaarloosde grond – werd ik hernieuwd doordrongen van de grote urgentie die leven in dit tijdsgewricht met zich meebrengt en mijn bescheiden plek daarin. Ik besepte me: schoonheid is nergens zonder een gezonde planeet. Daarom wil ik mij hiervoor inzetten. Biodynamische landbouw kan (én moet) in de landbouwtransitie een hoopvol en bewezen perspectief bieden.

Jaardag vol inspiratie

"Ik laat nu altijd wat uien, sla en kolen staan zodat ze tot bloei komen en hun eigenheid kunnen laten zien", zegt tuinder Herbert Wennekes. Bij de inspirerende jaardag van BD-Vereniging en BD Grondbeheer op 18 juni vertellen de mensen van Urtica De Vijfsprong over hoe ze samen aan de 'telos' werken, ofwel de eigen geaardheid, de intrinsieke waarde. In alle takken van de landbouw en zorg levert dit pareltjes op.

Dialogotafel

Het bestuur van de BD-Vereniging buigt zich over de vraag welke positie zij de komende jaren in kan nemen in de transitie naar een duurzaam landbouwsysteem. Op 21 april organiseerde zij een Dialogotafel met genodigden. Belangrijkste gespreksonderwerpen waren:

verbreden versus verdiepen, landbouw en voeding als fundament van ons bestaan, verjonging van de vereniging, onderzoek en ontwikkeling en het eigendomsvraagstuk. Het volledige verslag is op te vragen bij Jorien Quirijnen via bureau@bdvereniging.nl

BRIEVEN

WAT LEEFT ER?

'Give a shit, breng je poep en pies naar de boer' was 14 mei de oproep met als doel burgers bewust te maken van het sluiten van de voedselkringloop (zie broodjepoep.com en ook pag. 16). Maar mensenpoep is wel wat anders dan koeienpoep. Is zo'n actie een goed idee? No Shit Food en het Demeter keurmerk, dat gaat niet samen (zie pag. 18). Of zou dat toch moeten kunnen?

Als je wilt reageren op de inhoud van Dynamisch Perspectief, schrijf dan aan redactie@bdvereniging.nl. Wij plaatsen reacties op bdvereniging.nl/dp-extra. Daar vind je ook meer info over de spelregels. Op deze plek in DP citeren we uit de reacties die binnenkomen.

Biodynamisch Dineren

Biodynamisch Dineren is een nieuw project van de BD-Vereniging. Initiatiefneemster Ilse van den Bosch organiseert de diners op BD-boerderijen met voorafgaand een rondleiding. Demeter kwaliteit krijgt meerwaarde wanneer ook de gezichtspunten werkt. Ilse vertelt: "Afgelopen zomer hadden wij vier Tuindiners op Pluktuin van Geesje met per avond 30 gasten. Als kok schoof ik bij elke tafel een keer aan. Er was aandacht voor het werk van de boer

en boerin en het eten. Mensen vroegen naar de recepten en onze visie." Dit vormde de inspiratie voor een landelijk project. Wil je op jouw bedrijf ook een Biodynamisch Diner? Of wil je als kok meedoen? Mail Ilse via contact@voedsaam.nl. En ieder is welkom bij de diners op 9 en 23 juli, 20 aug. en 10 sept. bij de Pluktuin van Geesje (zie bdvereniging.nl/bd-agenda).

Naar een duurzame landbouw in 2040

"Een systeem waar meer energie in gaat dan eruit komt, komt uiteindelijk tot stilstand", zegt Meino Smit. Op basis van zijn promotieonderzoek beschrijft hij in *Naar een duurzame landbouw in 2040* wat er nodig is om de landbouw toekomstbestendig te maken. Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door het Willy Schilthuis Fonds.

Toekomst Zaaien

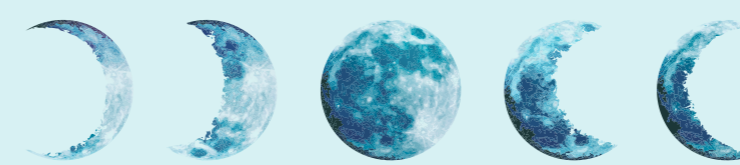
In de weekenden van oktober 2022 organiseren we weer het Toekomst Zaaien. Iedereen is welkom om bij een aantal biodynamische boerderijen met de hand een perceel in te zaaien. Zo komen consumenten in contact met de bron van hun voedsel en horen ze het verhaal van de boer over de biodynamische boerderij. Samen zaaien is een prachtige belevenis!

Ben je boer of tuinder en wil je meedoen met het zaaien op je bedrijf? Meld je aan bij Jorien Quirijnen via bureau@bdvereniging.nl

IN HERINNERING Janneke Tops (1970-2022)

'BD-moestuiniëren' was het thema van Dynamisch Perspectief 2019-4 en Janneke Tops was themaredacteur. In de inleiding schreef ze: 'Toen ik als 19-jarige drie maanden op een BD-boerderij in Noorwegen werkte, werd me duidelijk dat ik me daarvoor wilde inzetten. In de jaren die erop volgden werd ik Wagenings student, tuinder op een ecologische gemeenschap in Frankrijk, en vervolgens in Nederland moestuindoocente om anderen verder op weg te helpen. Op de vragen: 'wat is gezond leven en levenskrachtige voeding dan precies?' en vooral: 'hoe worden de levenskrachten uit de natuur het beste opgenomen in onze voeding?' kwamen gaandeweg steeds meer inzichten. (...) Wat ik de afgelopen jaren ontdekt heb - met name door ziekte en wonderbaarlijke genezing in ons gezin - is dat het vooral van belang is om afgestemd te zijn op een zuivere Bron, op het pure Licht, op de Christus die in alles en iedereen zit. En van daaruit te ontvangen wat er nodig is in een bepaalde situatie. Dat te leren is een scholingsweg om samen te gaan.' Heel verdrietig dat Janneke niet meer op aarde is om haar inzichten met ons allen te delen.

BD-AGENDA

Nieuw in Dynamisch Perspectief: de BD-Agenda met enkele uitgelichte activiteiten. Kijk op meer op bdvereniging.nl/bd-agenda. Organiseer je zelf iets dat past in het BD-werkveld? Mail het aan bd-agenda@bdvereniging.nl

6 • 13 • 20 • 27 juli • **Graanwandelingen Doornik Natuurakkers**

Iedere woensdagavond tot de oogst (eind juli, begin aug.) vertelt biodynamisch boer Louis Dolmans tijdens

'de graanwandelingen' over zijn passie: oude graanrassen, vogels, en al die andere plantjes en diertjes die je bij Doornik Natuurakkers tegenkomt. • 19 uur • Bommel • Doorniknatuurakkers.nl

7 juli • 4 aug • 1 sept • **Akkerwandelingen Vliervelden**

Biodynamisch boerin Tineke van den Berg maakt iedere eerste donderdag van de maand een zomeravond-

wandeling rond de akker en weide van Vliervelden, onderdeel van Stadsboerderij Almere en vertelt over de kunst van het biodynamisch boeren. 20.00 uur • Almere • Akkervliervelden.nl

1 sept • **Social Entrepreneurs in Egypte, Libanon en Jordanië**

Een middag met drie inspirerende sociale ondernemers: Helmy Abouleish van SEKEM, Joslin Kehdy

van Recycle Lebanon en Bashar Humeid van Meezan en Yanboot. 15 uur • Wageningen en online • sekemvrienden.nl/news

Proef de sfeer op onze planten- en kruidenmarkt

Zondag 17 juli
van 10.00 - 16.00 uur:

- ✓ planten-en kruidenmarkt
- ✓ verse kruidentheeën
- ✓ planten, bomen, struiken
- ✓ heerlijke versnaperingen
- ✓ diverse marktcramen
- ✓ meerdere rondleidingen
- ✓ open erf en muziek
- ✓ kruidenwandeling

Het Blauwe Huis
De Weidenweg 29
7961 LN Ruinerwold

Bezoek onze webwinkel:
hetblauwehuis.nl

BD-Vereniging in 2021

2021: Bouwen aan ons huis

Het jaar 2021 was voor ons als bestuur een jaar waarin we ons eigen huis op orde brachten. Letterlijk en figuurlijk. In het begin van het jaar verhuisden we ons kantoor vanuit Breda naar Kraaybeekerhof. Terug naar de plek waar in 1977 het 'studiecentrum Kraaybeekerhof' vanuit de BD-Vereniging was gestart en waar we in de jaren 80 en 90 kantoor hielden. Dat we het pand delen met onder meer Stichting Demeter, BD Grondbeheer en Kraaybeekerhof Academie geeft verbinding. In september vierden we een bruisend oprichtingsfeest van de nieuwe coöperatie Kraaybeekerhof, waar alle organisaties die op het landgoed 'wonen' lid van zijn. Ook figuurlijk bouwden we aan ons huis. Het was het jaar van de wisseling van de wacht wat betreft de medewerkers. Na het vertrek van Luc Ambagts, die sinds 2009 de drijvende kracht was op het bureau van de BD-Vereniging, zochten we als bestuur een nieuwe koers. We hebben zelf meer uitvoerende taken op ons genomen en hebben er meer vrijwilligers bij betrokken. 2021 was ook (weer) een corona-jaar: geen

Foto: Annelijn Steenbruggen

Oprichtingsfeest coöperatie Kraaybeekerhof

winterconferentie, veel minder bijeenkomsten van BD-beroepsontwikkeling en veel ZOOM-vergaderingen. Maar ook het jaar waarin we 'Boeren voor Boeren' zijn gestart en ervaren boeren bereid vonden om hun jongere collega's te helpen. We hebben een basis gebouwd om in 2022 vol energie verder te gaan met onze missie: verdiepen, verbinden en verbreden.

Maria Inckmann van Gaalen, voorzitter van de BD-Vereniging

Nieuw: Boeren voor Boeren

Wanneer sproei ik het kiezelpreparaat? Hoe kom ik van die zuring af? Hoe kom ik tot bevredigende afspraken met het handelsbedrijf? Hoe benader ik vrijwilligers? Zeker als je net naar Demeter bent doorgeschakeld kan je best wat tips gebruiken. Daarom is de BD-Vereniging halverwege 2021 gestart met Boeren voor Boeren. Negentien ervaren boeren en tuinders bieden aan vragen van minder ervaren collega's te beantwoorden. Enkele boeren hebben hier al gebruik van gemaakt. Zegt het voort!

Hoop en wanhoop over het klimaat

Op de **themedag 'Ademen met de klimaat-crisis in de biodynamische landbouw'** op 27 november 2021, georganiseerd door Stichting Demeter in samenwerking met BD-Vereniging en Aeres Warmonderhof, klonken hoop en wanhoop. NU veranderen is urgent, maar we zitten vast in de greep van de gevestigde belangen. De hartenkreet klonk om het verhaal van de biodynamische en andere vormen van agro-ecologische landbouw en de kansen en oplossingen die zij bieden overal te vertellen. De jongere generatie liet zich horen: ze voelen zich soms onmachtig tegenover de oudere generatie. Bij de **Klimaatmars** op 6 november in Amsterdam lukte het om samen een krachtig geluid te laten horen vanuit het agro-ecologisch blok, waarin veel BD-boeren en Warmonderhoffers meeliepen. De BD-Vereniging is aangesloten bij het Agro-Ecologisch Netwerk.

Foto: Federatie Agroecologische Boeren

BD-beroepsontwikkeling

"Iedere keer als ik een oefening doe om dichterbij de bijen te komen, ontdek ik dat ik dichterbij mezelf kom", vertelt Jos Willemse bij een bijeenkomst van de intervisiegroep voor BD-imkers. Het uitwisselen van persoonlijke ervaringen biedt de collega-imkers veel inspiratie. Vanuit de BD-beroepsontwikkeling waren er in 2021 17 intervisie-, boerenbezoek- of thema-groepen. Daarvan waren er drie groepen voor jongeren, één voor zorglandbouw, twee voor imkers en één groep met burgers/boeren/permacultuur/hoveniers. Daarnaast waren er vijf individuele, tijdelijke coachtrajecten. De 27 coaches begeleidden ook de 29 Collegiale Toetsing groepen van Stichting Demeter, waar alle 150 Demeter bedrijven aan mee doen. Petra Derksen, die samen met Joke Bloksma en Jaap Vermue vele jaren de trainingen voor de begeleiders heeft verzorgd, nam afscheid vanwege haar verhuizing naar Duitsland.

Dynamisch Perspectief

Van ledenblad Dynamisch Perspectief zijn vier gevarieerde themanummers verschenen. Nieuw was de samenwerking met Stichting Demeter om de Demeter Monitor als midden-katern van het herfstnummer mee te sturen. Door de krachten te bundelen ontstond een mooi nummer rond het thema 'klimaat'. Bladmanager Loes van Loenen en redacteurs Wim Goris en Isabel Duiniveld namen eind van het jaar afscheid. In 2022 is een nieuw redactieteam van start gegaan.

Samenwerking

- De BD Vereniging sloot zich in 2021 aan bij het **World Goetheanum Forum**, een wereldwijde vereniging van partners uit alle werkgebieden, landbouw, medicijnen, pedagogiek kunst, handel en bankwezen, gericht op multidisciplinaire samenwerking om vernieuwende oplossingen te bieden die de tijd van ons vraagt.
- Door de rol van coördinator van de **Landbouwsectie** van de Antroposofische Vereniging (AViN) op zich te nemen, verzorgt Ellen Winkel de verbinding van de AViN met de BD-Vereniging. Tom Saat heeft zich namens Nederland aangesloten bij de **Vertreterkreis**, waar BD-boeren uit vele landen aan meedoen om advies te geven over onder meer de invulling van de jaarlijkse Internationale biodynamische landbouwconferentie in Dornach.
- Bestuursleden Marteniek Bierman en Maria Inckmann van Gaalen zijn aangeschoven bij **het bestuur van Stichting Demeter** om meer verbinding te creëren met de BD-Vereniging. Ook worden Demeter licentiehouders

"De reizende koe" is nu op Urtica de Vijfsprong

actief benaderd om allemaal lid te worden van de BD-Vereniging.

- De **BD-Zomerschool** op boerderij de Kollebloem op 25 en 26 september was een groot succes. Boeren verdiepten zich in de typische BD-thema's. Op initiatief van enkele boeren wordt dit al enkele jaren georganiseerd door **Landwijzer** ism de BD-Vereniging.
- Het indrukwekkende kunstwerk **Ahimsa de rustende koe** is mogelijk gemaakt door samenwerking van kunstenaar Jantien Mook en Stichting Demeter, met steun van BD-Ver-

Toekomst Zaaien

De toekomstzaaiers op tuinderij de Kromme Lepel lieten zich niet ontmoedigen door de buien op 30 oktober. Enthousiast stapten zij – veel ouders met kinderen – op hun laarzen over vier akkertjes om wintergraan en groenbemester in te zaaien. Acht boerderijen deden in de weekenden van oktober mee met het Toekomst Zaaien, dat wordt georganiseerd in samenwerking met Stichting Demeter, BD Grondbeheer en Stichting Zaadgoed. Nieuw was dat de BD-Vereniging in 2021 de coördinatie heeft overgenomen van Stichting Demeter.

eniging, Triodos Foundation en Iona Stichting. De koe is op tournee en overall vinden activiteiten plaats. In de podcast-serie **Koe-dialogen** voert Bert van Ruitenbeek verdiepende gesprekken over het wezen van de koe, dierenwelzijn en de toekomst van de veehouderij.

- Omdat het lastig bleek de webshop van de BD-Vereniging goed draaiende te houden, is samenwerking gezocht met de **webshop van De Beersche Hoeve**, die nu ook de toezending van extra exemplaren van Dynamisch perspectief verzorgt.
- De BD-Vereniging ondersteunde het werk van andere organisaties en ondertekende:
  - de **eis van Greenpeace** aan de overheid om drastische maatregelen te nemen voor stikstofreductie;
  - de **Open Brief aan Timmermans** over nieuwe GMO-technieken die niet meer onder de bestaande GMO-wetgeving dreigen te vallen;
  - het **Manifest voor een gezonde bodem**, een initiatief van Aardpeer.

Jaarvergadering & Jaardag

Thema: burger-boer-initiatieven

Door corona vond de **Jaarvergadering** van de BD-Vereniging op 2 juli plaats via Zoom. Als aftrap vertelde Marga Verheije, tuinder van Moestuyn Leyduin, hoe op initiatief van consumenten een bruisende zelfoogsttuin is ontstaan met 280 deelnemers en een lange wachtlijst.

Martha Bruning nam afscheid van het bestuur van de BD-Vereniging. Albert Wegman en Ineke Lutters werden als nieuwe **▶▶**

bestuursleden gekozen. Vanuit de leden klonk de wens dat de Vereniging meer zichtbaar wordt, meer ontmoetingen faciliteert en meer aan verdieping werkt.

De **Jaardag** in samenwerking met BD Grondbeheer op 3 juli, bij tuinderij Land en

Foto: Wierneke Wolthuis

Korte samenvatting van financiën 2021

Sinds vijf jaar zet de BD-Vereniging in op het beleid om de basiskosten van de BD-Vereniging (zoals medewerkers, huisvesting, Dynamisch Perspectief en overige organisatiekosten) te dekken vanuit de basisinkomsten (contributies). In 2021 is dit voor het eerst gelukt door de daling van medewerkerskosten. Er was een positief resultaat van € 7916.

Inkomsten

Contributies en overige inkomsten	€ 128.364
Schenkingen	€ 37.957
Totale inkomsten	€ 166.321

Kosten

Dynamisch Perspectief	€ 41.348
Overige basiskosten	€ 87.097
Totale basiskosten	€ 128.445

Uitgaven Willy Schilthuis Fonds	€ 29.910
---------------------------------	----------

Boschzigt (ook een succesvolle zelfoogsttuin) trok 120 boeren en burgers. Verspreid over de tuin werden verhalen verteld waarin de contacten tussen boeren en burgers centraal stonden: in het werk op de tuin, bij BD Grondbeheer en bij twee initiatieven die de BD-Vereniging had uitgenodigd, Moestuyn de Haar en De Groenteclub.

Medewerkers en vrijwilligers

De BD-Vereniging nam in 2021 afscheid van Luc Ambagts (beleidsmedewerker), Carmencita de Ruiter (financiële administratie), Suzanne van Wezel (secretariaat) en Nanette Mesker (webshop). Zij verwelkomde Joke Doorschodt (ledenadministratie), Jolanda Broekhuis (ASU Advies, boekhouding), Ellen Winkel (communicatie en coördinatie) en Arwen Wegman (coördinatie).

Om elkaar beter te leren kennen en uit te wisselen over de toekomst van de BD-Vereniging, vond 3 juli een **Ontmoeting** plaats voor medewerkers en vrijwilligers bij tuin-

Foto: Sanne Verrips

derij Land en Boschzigt, op de ochtend van de Jaardag. Op 18 november was er een **Vrijwilligersbijeenkomst** om meer vrijwilligers te betrekken bij activiteiten van de BD-Vereniging.

Tekst en samenstelling: Ellen Winkel

Vormgeving: Gerda Peters

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

BD-Vereniging
Diederichsstraat 25c
3971 PA Driebergen
www.bdvereniging.nl
bureau@bdvereniging.nl
0850 609044

Bekijk het volledige financiële jaarverslag via bdvereniging.nl/jaardag

Weet je **deel** van een groter **geheel**

ledenservice

De BD-Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw en voeding met uitwisseling, scholing, onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar normbijdrage € 50, steunbijdrage € 75, minimumbijdrage € 40 (naar keuze). Jongeren (t/m 23 jaar) en studenten (t/m 27 jaar): € 25. Beroepslid (voor boeren, winkeliers, onderzoekers, etc.): € 120, € 180, of € 100. Opgave via bdvereniging.nl.

Initiatief De BD-Vereniging is een initiatieforganisatie. Als je zelf iets wil organiseren is in de meeste gevallen medewerking van de vereniging vanzelfsprekend. De medewerking kan bestaan uit advies, een financiële bijdrage, hulp bij de publiciteit, of samen op zoek gaan naar wat jij nog nodig hebt.

Help je mee?

Wil je een 'Wegwijzer' maken voor onze nieuwe website? Over waar je opleidingen, moestuininfo, grondfondsen en andere nuttige info uit ons biodynamisch werkveld kunt vinden. Of wil je op een andere manier als vrijwilliger actief zijn voor de BD-Vereniging?

Kijk op bdvereniging.nl/vacatures

BD-VERENIGING

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

colofon

© 2022 Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding verschijnt vier keer per jaar.

nr 2022-2 ISSN 1389-7438

© BD-Vereniging

Redactie | Wim van Oort (themaredacteur) , Ellen Winkel (hoofdredacteur) , Hetty Bruins , Afke Huitema , Lisanna Lambrechtsen , Hilde Paulussen Jorien Quirijnen

Contact | redactie@bdvereniging.nl

Aan dit nummer werkten mee | Ton Baars, Sebo de Vries, Teun Kapteijn, Petra Essink, Marieke de Vrij, Piek Stor

Foto's | Hilde Paulussen (p4,6), Shutterstock (p7,12,1,22,28,31,37ill. boven), Wim van Oort (p9,27), Annelijn Steenbruggen (p10b), Gerda Peters (p11), Odin (p20 o), Petra Essink (p32), iris@dutchandfamous.com (Jorinde Schrijver (p36), Ellen Winkel (p37), Arnout van der Heijden (p37 m).

Coverfoto | Wim van Oort

Vormgeving | Gerda Peters, Fingerprint

Adverteren | Zie voor alle advertentiemogelijkheden bdvereniging.nl/adverteren

KIES VOOR VOGELVRIENDELIJKE ZUIVEL

Zuiver
Zuivel®
BIODYNAMISCH

Wat hebben weidevogels te maken met zuivel? Veel! Door schaalvergroting in de landbouw zijn veel vogels verdwenen, met name weidevogels die in weilanden broeden en hun voedsel zoeken. Daardoor wordt er in de Nederlandse weides steeds minder gefloten. "Zorg voor vogelvriendelijke weilanden en red de weidevogels", zegt Vogelbescherming Nederland daarom. De Zuiver Zuivel boeren zijn het daarmee eens. Samen met Vogelbescherming zorgen deze boeren voor bloemrijke weides vol vlinders en bijen, waarin niet alleen hun gehoornde koeien heerlijk kunnen grazen maar ook de kenmerkende Nederlandse boerenlandvogels en hun kuikens goed gedijen. Maar niet alleen in de wei, ook op en rond het boeren erf wordt gezorgd voor voldoende broedgelegenheid en voedsel voor vogels. Denk hierbij aan insectenrijke erfbeplantingen, nestkasten of het openlaten van staldeuren voor bijvoorbeeld de boerenzwaluw. Het behoud en herstel van streekeigen landschapselementen draagt ook bij aan een grote biodiversiteit op en rond de boerderij.

"Om verdere afname te voorkomen, werkt Vogelbescherming nauw samen met Nederlandse boeren. De boeren van Zuiver Zuivel verdienen een standbeeld voor hun inzet voor het behoud van de boerenlandvogels. In hun bedrijfsvoering hebben ze niet alleen oog voor het welzijn hun koeien, maar ook in belangrijke mate voor de vogels. Dit doen zij volgens de eisen die wij - namens de vogels - aan het beheer door de boeren stellen. Denk aan later maaien, waardoor er tijdens het broedseizoen meer beschutting is, kruiden en bloemen laten groeien tussen het gras en een hoog waterpeil zodat een biodivers landschap ontstaat met meer voedsel voor weidevogels. Als Vogelbescherming zijn wij trots op deze boeren en verbinden wij graag onze steun en ons logo aan de waardevolle zuivel die hieruit voortkomt."

**PIET SPOORENBERG,
VOGELBESCHERMING NEDERLAND**

"Als we 's zomers de weilanden maaien, laten we eilandjes met lang gras staan. Die variatie in graslengte is belangrijk voor de weidevogels: in het korte gras zoeken ze voedsel, in het hoge gras kunnen ze schuilen. Het voorjaar vind ik het mooiste seizoen. Dan gaan de koeien naar buiten en staat het weiland vol paardenbloemen en vergeet-me-nietjes en zijn er volop weidevogels."

**RENÉ BOR
BIODYNAMISCH
MELKVEEHOUDER**

DOOR VOGELVRIENDELIJKE ZUIVEL TE KOPEN, KUN JIJ WEIDVOGELS REDDEN.

Voor meer info: www.zuiverzuivel.nl • www.zuivelwijzer.nl

Van Minister voor Stikstof naar Minister voor Samenhang

De BD-Vereniging bestaat 85 jaar! Sinds haar oprichting in 1937 werken boeren én consumenten aan landbouw in samenhang met alles wat leeft. Aan een gezonde bodem als basis voor gezonde voeding. Aan verdieping en inspiratie door studie en ontmoeting.

De BD-boeren van nu laten zien dat het kan: veel boerderijen zijn pareltjes waar mensen graag komen. Waar innovaties van creatieve boeren een inspiratiebron vormen voor anderen.

Daar heeft de samenleving schreeuwend behoefte aan: innovatiekracht vanuit het denken in samenhangen. Was er maar een Minister voor Samenhang ...

De BD-Vereniging werkt aan landbouw als deel van een groter geheel. Aan landbouw voor de toekomst.

Versterk ons werk!

Vraag je buur, je familie, je vrienden en anderen om lid te worden van de BD-Vereniging. Als ieder lid één nieuw lid werft, vieren we in 2024 – als we groots gaan vieren dat de BD-landbouw 100 jaar bestaat – een dubbel zo groot feest met 4000 leden.

bdvereniging.nl/lid-worden

